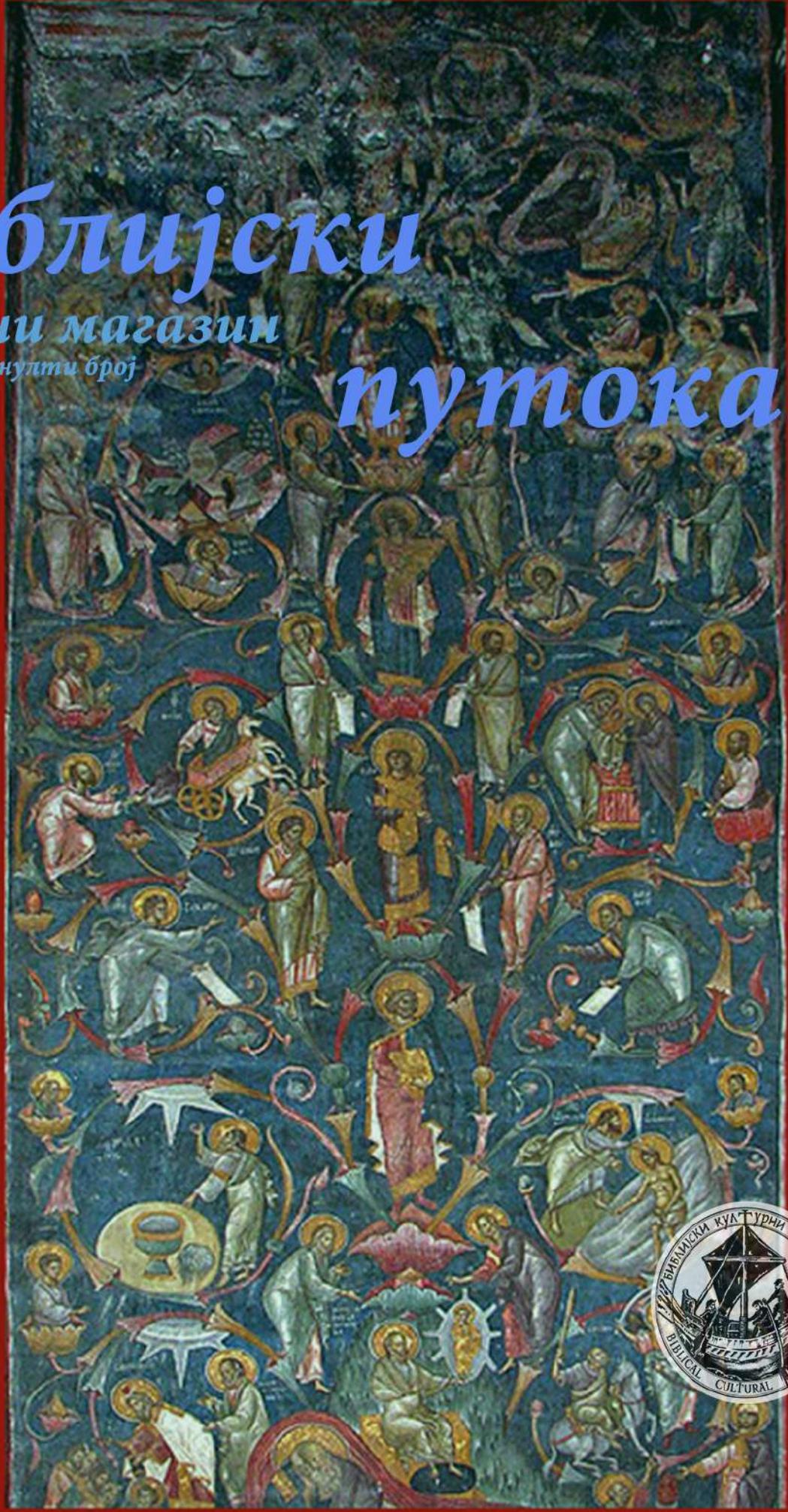

*богословље, историја, археологија,
еванђеље, книжевност*

Библијски месечни магазин

август 2022, нулти број

путокази

O nama

Да ли се и вами чини да је религија ствар далеке прошлости? Каткад изгледа да је религија данас ствар музеја и одржавања ритуала давно изгубљеног значења. Као да је њен циљ оствари-вање некаквог нејасног континуитета и увесељавање деце којима је свако, па и неразумљиво, ритуално искакање из свакодневице лепо искуство. Може ли она да буде више од тога, жива и узбудљива? **Шта са људима који изразито наглашавају значај вере за њихов свакодневни живот?**

Изразити верници каткад савременог человека више одбијају о вере, а мање њој привлаче. То је човек који се не задовољава *ру-жичастом вером* и површиним откривеним одговорима на дубоку *вечита питања*. Он се неустеже да та питања постави њи-ховој пуној снази, нити да критички промишља о искључивости и селективности верујућих уочавајући да је често религија опра-вдање за нетолеранцију и фундаментализам.

Да ли је могућ урбани, али не и површини приступ религији без селективног читања религијских извора?

Постоји значајан број верских интелектуалаца који, утемељени у свом богословском предању, гаје поштовање и толеранцију пре-ма другим предањима и веровањима.

Нажалост, често су превише *академски неразумљиви* онима који не припадају кружуску појединача уско оријентисаних на проу-чавање богословља, културе, религије, етнологије.

Када смо пре пет година почели са он-лајн деловањем посред-ством постављања сајта, рекли смо да *Библијски културни цен-тар* жели да понуди алтернативу и да је, уколико желите да:

се упустите у авантуру и упознавате историју и еволу-цију религијских идеја

препознавате међусобни утицај Библије и културе у ис-торији и у савременом добу

упознавате академско богословље преточено у разумљиви језик

приступите религијским изворима са мање табуа и се-лективности, а више академске утемељености, слободе и актуелизације

уочите непромењиве религијске вредности у промењи-вим културолошким исказима

разматрате поруку Писма из перспективе различитих хришћанских предања Истока и Запада

он-лајн простор Библијског културног центра право место Вас.

Данас блог и архива нашег сајта садржи велики број наслова звучног, писаног и видео материја. Неки од текстова су, упркос свом обиму, досегли више од хиљаду прегледа.

Да ли смо оправдали поверење оних који су нас пратили преко сајта или различитих друштвених мрежа?

Не знамо, то је питање за вас, али се надамо да ћемо од данас бити корак ближе томе покретањем, он-лајн магазина:

Библијски путокази, уводна реч

желели би да кажемо како се већ током дужег времена осећа потреба за једним специјализованим библијским часописом на српском говорном подручју. Но, можда то не би била истина. Специјализовани и, по правилу стурчни (академски), часописи (журнали) нису нешто што би пратила шира читалачка публика.

То је разлог због којег смо се одлучили за *формат магазина*, тематског часописи унутар којег ће бити обједињени текстови који имају академско уте-мељење, али су писани на начин који би пре могао да се опи-ше као *популарни* него *академ-ски*.

Оваква врста магазина намење-на је пре свега академски, мада не и неизоставно, богословски, образованој јавности, као и они-ма који би без обзира на обра-зовање желели се боље упознају са библијским текстом, околнос-тима (друштвеним, културоло-шким) у којима је настао или се преносио и актуелизовано, ње-говом поруком или порукама, актуелностима у области би-блијске археологије, занимљиво-стима из библијске историје, књижевности... културологије.

Садржај:

Свет библијске праистори-је 1

Приповести о брат(ств)у и лицу 6

Прича о архенгелу свеште-нику и девојци 14

Хлеб наш на(д)сушни 18

Цар Давид – археобиогра-фија 23

Археологија библијског све-та – најзначајнија открића (јул 2022) 33

Библијска праисторија је израз који се употребљава да би се истакла сродност, али и разлика између библијских приповести и праисторије. Праисторија је период људске историје унутар којег се претпостављени догађаји не могу прецизно датирати, пре свега зато што о њему не постоје писани извори. Под изворима се, у овом контексту, подразумевају писани споменици који су настали у периоду када су се одигравали догађаји који су описани или писани споменици настали непосредно после описаних догађаја. У историјској науци праисторијом сматра период пре проналаска првог писма, односно период пре средине 4. Миленијума пре Хр. Појам библијска праисторија, стoga, контрадикторан је сам по себи јер представља запис о нечemu што се дешавало пре него је записивање било могуће. Због тога можемо рећи да је део библијског текста који описује ово време обожен митолошким начином изражавања. Библијски текст се, ипак, издваја од осталих текстова који говоре о истим догађајима по томе што носи антимитску поруку у смислу односа према темљеним богословским и антрополошким идеја које су заступљене у митовима.

Када је у питању библијска праисторија, значајно је пажљиво и прецизно одредити жанр приповести са којима се сусрећемо у овом библијском опусу јер плодно тумачење и разумевање приповести захтева препознавање књижевне врсте којој она припада. Ту се сусрећемо и са кључним проблемом. Библијска праисторија се, наиме, повезује са различитим жанровске категоријама (мит, легенда, сага, фолклорна прича). Наведени појмови су вишеизначни. У научним круговима могу да имају значење достојно поптовања, али се у ширем контексту користе у значењу неверодостојне (или чак измишљене) приповести. Управо због тога се ограђујемо од ширег значења појма мит (који ћемо користити у даљем тексту). За нас овај појам означава приповест која носи поруку изражену митолошким језиком односно уз употреби архетипских слика (најчешће услед употребе антропоморфизама или општих мотива који су присутни и у другим

Свет библијске праисторије

- општи религиолошко-богословски увиди

сличним приповестима) и представља доживљај света, природе, историје човека и друштва и, самим, тим врховну истину заједнице (племенске, етничке или верске) која је мит изнед- | 1

Употреба митолошког језика и жанра не значи да библијска приповест није историјска, већ да – како примећује један од највећих богослова 20.в., К. Барт - савремени човек западне цивилизације историјским сматра само оно што се уклапа у његов концепт историје и њеног представљања.

Постоје значајне паралеле између опште и библијске праисторије. И општа и библијска праисторија чува сећање на изгубљено златно доба из којег је човек крошио у негостољубиви свет. То је свет којим владају хировите природне стихије. У библијској приповести те стихије су безличне, док су и ванбиблијским митовима оне персонифициране ниспта мање хировитих божанстава. У Пост 1-11, налазимо записи о првим људским занимањима. То су она иста занимања која се повезују са периодом опште праисторије. Адам и Ева, нпр. пре пада у грех једу плодове који су доступни у природи, што рефлектује сакупљачки начин живота, први велможа на земљи, легендарни Неврод, назива се добрым ловцем, док се о Каину говори као о ратару, а Авельу као сточару.

Библијска праисторија је, ипак, само делом паралелна са општим праисторијом. Последња поглавља Пост 11 говоре о оснивању првих градова који временом прерастају у локалне и регионалне центре, а касније и престонице најранијих цивилизација, Сумера, Месопотамије, Асирије, Вавилоније и Египта. Древни градови Ур, Ашур, Нинива, Вавилон, и цивилизације обликоване око њих настају у периоду по проналаску писма. Они, стога, у општем смислу припадају периоду историје, али их библијски писац, ипак, смета у праисторију.

Библијски писац, наиме, историју пре свега посматра као историју спасења, као историју Божијег дела за человека и његовог савеза са човеком. За њега, стога, праисторија не престаје са проналаском писма као кључним продуктом цивилизацијског напретка. Почетак библијске историје није проланац писма, већ сусрет Бога са човеком, и то са нарочитом човеком. То је био човек спреман да се одазове божанској позиву и напусти сигурност коју му је пружала близина уређених друштава и значајних градских средишта древног Оријента. Тада је био Авраам, праотац изабраног, израилског, народа који је живео између 2000. и 1600. год. пре Хр.

Слика Авраама који напушта Ур Халдејски није само историјска, већ архетипска. Она у себи садржи извесну антицивилизацијску ноту. Он је противник културе, али јесте друштва које своју величину изграђује на потлачености других. Он се не диви величанственим градовима, високим зигуратима, снажним државама и војно способним владарима који су постали самопрекламована божанства или деификовани јунаци.

Писац, заправо, сведочи о прогресу и радикализацији греха. Првородни грех (који је за последицу имао раздор између човека и Бога, човека и природе и човека и жене), већ у следећој сцени прераста у прво братоубиство. У сценама које претходе опису потопа то братоубиство прераста у опште насиљиштво над слабијима које је читаво човечанство и саму планету довело до ивице самоуништења у моралном, или

и у физичком смислу. Чак ни потоп, који је човеку дао шансу за нови почетак, није излечио човечанство од најгорег вида идолатрије - сталног покушаја самообожења, чију вечиту залудност архетипски приказује никада довршена кула из Вавилона (Пост 11).

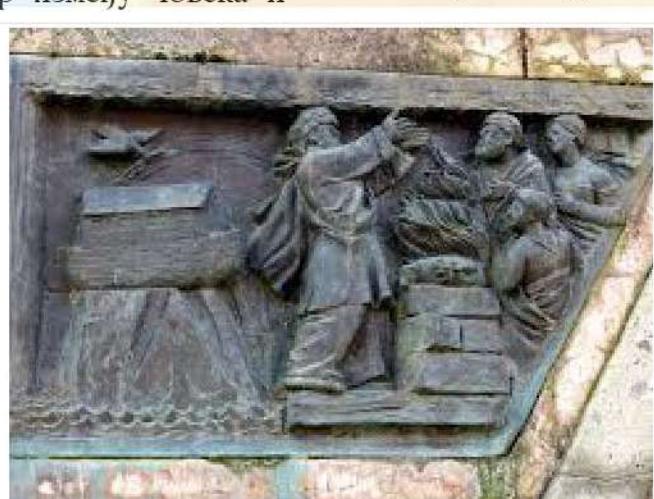
Page

| 2

Литерарна структура библијске праисторије (Пост 1-11)

Новије анализе Књиге Постања, а нарочито њеног првог дела (библијске историје) откривају пажљиво осмишљен концепт литературних паралелизама између њихових поглавља. Прва два поглавља на различит начин описују стварање света. Различитост, међутим, не означава супротсваљеност већ надопуњавање из различитих перспектива, божанске (Пост 1) и људске (Пост 2). Пост 3 и 4 говоре о нарушавању склада света какав је изашао из руку Божијих. Унута њих се може открити значајан број паралела (Бог опомиње Адама, баш као и Каина; упркос опомени и Адам и Каин чине грех, обојица покушавају да то скрију; обојица се суоча-

јују са проклетством земље због свог чина, али и обојица примају обећање). Дакле, паралела постоји између поглавља 1 и 2 и поглавља 3 и 4. Истовремено и унутрашња поглавља 2 и 3 садрже међусобне паралеле дате у антitezама: божанска опомена одбачена је људском непослушништву, а богомдан задатак да рађења и чувања врта изболичује се у проклество мучног обрађивања земље. Ово су само неки примери паралела унутар ове целине.

Хронолошки, библијска праисторија се може поделити на две велике целине. Вододелница је догађај пада у грех (Пост 3). Падом у грех је неповратно уништен склад првосазданог света и човека, њиме је у створени свет ушла деструктивна и (само)убилачка сила греха. Тако посматрана, библијска праисторија се може поделити на библијску праисторију пре пада у грех и после пада у грех. Историја после пада у грех се може поделити на препотопну и постпотопну библијску праисторију. Библијска праисторија се завршава описом изградње знамените вавилонске куле. Унутар препотопне библијске праисторије наглашене лично-сти су прва браћа, Каин и Авељ, а једна од мање наглашених личности – праотац Енох је надахнуо доцније писце који су око њега створили бројне митове. Подизање вавилонске куле, пак рефлектује са једне стране амбијент развоја првих месопотамских цивилизација, Сумера, Акада, Вавилоније и Асирије, као и њихову праксу подизања зигурата. Својом поруком ова приповест поставља позорницу за наративе који следе, будући да је то свет из којег иступа праотац Аврам ступивши на позорницу библијске историје.

Културолошко-географски оквир библијске праисторије

Прикази библијске праисторије повезани су са облашћу централног Истока, и то првенствено Месопотамије. Културолошко наслеђе древног Истока постало је неизоставни део библијске мисли. Библијско предање, зап-

раво, представља неку врсту демитологизације древнооријенталне мисли и њену надоградњу. Митолошки епови су већ постојали као саставни део великих цивилизација. Они су описивали порекло тих цивилизације које су већ биле миленијумске у времену када су праоци израилског народа тек ступили на историјску сцену. Оснивачи тих цивилизација су постали главни јунаци епова, наравно са мистичним, митским и често деификованим карактеристикама. Овакви описи су препознатљиви у писаним сведочанствима древном средњег Оријента. Ове митске приповести су значајно утицале на настанак обичаја, обичајног права и веровања т.ј. верских пракси са којима се сусрећемо на првим страницама Светога писма. То је разлог због којег је значајно уочити битне карактеристике култ(ур)-ног окружења библијске праисторије.

Митови као религијско наслеђе света библијске праисторије нису били, како се неретко могу доживети, наивна измишљања. Доживљај целокупне стварности био је њихов основни извор. Он је комбинован са историјским сећањем у којем су великани прошлости деификовани, или барем митологизовани. Један од начина митологизације и деификације значајних владара јесте обликовање родослова са фантастично дугачким животним вековима наведених личности. У библијским родословима сусрећемо се са личностима чији животни век досеже близу невероватних хиљаду година. Када тај животни век упоредимо са ванбиблијским великанима, закључујемо да су библијски писци били скромни у односу на античке изворе који су својим владарима приписивали старост од неколико десетина хиљада година. У данашњој науци се углавном сматра да ни библијски описи дуговечности нису били реални прикази година, већ се радије трага за кључем којим би се разрешила њихова нумеролошка вредност. Може се претпоставити да су библијски извори примењивали исти принцип одређивања века људи, у којем је нумеричка вредност пре-носила симболичку поруку, као што је то случај са сумерским хронологијама. Готово је сасвим сигурно

да им основни смисао није био строго хронопски. Могуће је да су овакви извештаји имали улогу да истакну значај владарских личности и династија.

Култно наслеђе: свет мита и жртве

Мит није био само средство глорификације и деификације владарских личности прошлих времена и национално-цивилизацијских почетака. Митови су одражавали древно-оријентални начин сагледавања света и његовог поретка, у њиховим метафизичким и друштвеним аспектима. На првим страницама Постања наилазимо на приповести о стварању света, стварању човека, паду у грех, потопу, вавилонској кули. Данас зnamо да многи од ових извештаја имају своје паралеле у древној литератури Оријента. Митови као што су Енума Елиш и Атрахазис откривају нам древно сумеро-вавилонско предање о настанку света и човека. Ово предање има бројне паралеле са библијским извештајем, мада потоњи ипак чува своју посебност која се огледа у монотеизму какав се не да замислити у сличним еповима древног Оријента.

Слична паралела може бити повучена између библијског извештаја о потопу и других древних предања о овом догађају. Међу овим митовима по значају се нарочито истиче сумеро-вавилонски Еп о Гилгамешу. И у овом случају све врви од раз-личитих божанстава. Карактеришу их хировита природа, међусобни сукоби, гневљивост, осветољубивост и сличне особине блиске људима. Заправо, ова хировита божанства су била нека врста персонификације хировите природе коју је човек покушавао да разуме и којом је покушавао да овлада. Библијски текст је сачувао дosta паралела са овим и оваквим извештајима. Чини се да су у библијској приповести сачувани бројни антропоморфизми који сведоче о његоју древности, али и да његова порука представља виши ниво на степеници религијског развоја. То је препознатљиво и у једној од снажних тачки спајања ових древних извештаја - пракси жртвовања. Она је позната у Епу о Гилгамешу и другим митолошким прика-

зима, а битно место има и у библијској праисторији, те га сусрећемо у случају Каина и Авела (Пост гл 4), али и праоца Ноја (Пост 8:21). У митским приказима жртве су представљале људски покушај да умилостиве хировите богове обезбеђујући им храну. Уколико човек не Page 14 принесе жртве, богови могу да га сувово казне. То је, према епу о Гилгамешу, био разлог због којег су богови пустили потоп. У Библији човек није онај који мукотрпним радом обезбеђује храну боговима коју им приноси посредством жртава. Уместо тога, Бог је онај који обезбеђује храну човеку (Пост 1:28-30) и који га избавља од смрти (Пост 6:9), а човек у жртви приноси уздарје великому Дародавцу свих добара признајући на тај начин да свако добро долази од Бога.

Језик и стил наведених библијских описа је несумњиво митолошког карактера, али то не значи да библијски писац једноставно преузима митолошка схватања и веровања. Он баптини архајско наслеђе о догађајима са почетка људског рода, као и начин преношења предања у времену у којем нису постојале књиге или информационе технологије. Библијски писац, dakле, није компилатор древних предања, митова и легенди. Он је оригинални богослов који обликује наслеђена предања и митолошки језик употребљава да изврши демитологизацију.

Читаоце суочава са другачијим погледом на догађаје које су остали упамћени и показује да они нису последица хировите игре богова, суштински незаинтересованих за човека. Он својим читаоцима открива да су ти догађаји производ воље једног и јединог Бога. То је Бог који самовласно делује у историји

човека, како би га спасао од греха и смрти. То је свесно преумљење древног митолошког схватања којим се снажно истиче монотеизам Старог завета.

Један од кључних мотива који се изражава библијском праисторијом јесте схватање да је свет, какав је створен од Бога, заправо космичко светиште унутар којег човек представља икону (слику) самог Бога, он је цар и свештеник тог света. Први грех нарушава тај сакрални простор и то је представљено људским изгоном из Едена, рајског врта који се сваки пут и у сваког генерацији пројављује на радикалнији начин. Адам и Ева су изгнани источно од раја, а Каин одлази даље на Исток, да би постпотони нараптај досегао најдаље удаљавање. Стога, покрет људи од истока којим се најављује долазак у Сумер/Сенар представља недовршени покрет трагања за изгубљеним рајем. Овај мотив сећања на рај препознатљив је у бројним архитектонским формама древнооријенталних владара који су као једну од својих кључних делатности имали изградњу вртова. Иконографија царских палата које су ови вртови окруживали (или о којима се говори у писаном наслеђу) откривају да ова древнооријентална царска хортикултура је пре свега имала сакрално значење и да је представља сећање на рај и покушај његовог обнављања.

Приповести о брат(ств)у и лицу

Једна од најпознатијих и свакако најинспиративнијих библијских приповести је прича о првој браћи, Каину и Авељу, и првом братоубиству. У овој архетипској, психолошки бременитој и емотивно набијеној приповести се сажимају и одјекују приче древних митова о Валу и Моту, Озирису и Сету, легенди о Ромулу и Рему. Многи антички, средњовековни и модерни народи и државе у историјском сећању чувају сазнање да је историјском прогресу често претходила не само борба различитих династија, већ дословно братоубиства (иако су нека од њих одиграла на бојном пољу). Бројни историјски примери који потврђују да је братоубиство уграђено у темеље људске цивилизације. Ова приповест намеће више питања него што нуди одговора, а једно од тих питања је: може ли жртва да се уздигне над целатом? Која је стварна вредност ненасилног отпора и праштања. Не мање интригрантна приповест је Исају и Јакову, којој претходи збуњујући наратив о Јаковљевом рвању (са Богом, анђелом или човек, чини се да ни библијски писци нису били сигурни) мотивима и кључним изразима је повезана са већ поменутом о Каину и Авељу. Можда зато намеће слична питања. У каквом су односу ове приповести и шта нам говоре о брат(ств)у и лицу?

Један од начина да се боље упознамо са неким наративом јесте уочавање кључних израза које библијски писац употребљава у свом

приповедању. Када говоримо о приповести о Каину и Авељу постоји неколико израза који се понајају унутар кратког, али изузетно сајетог и снажног одељка. Један од таквих термина је израз крв који доминира у другом делу наратива (Пост 4:11). Ово је један од најзначајнијих библијских израза који прожима | 6 различите корпuse библијског законодавства (закони о исхрани, кривични закон, жртвена правила), а има и христолошки смисао.

За нашу тренутну анализу, ипак, од већег значаја су друга два израза која су од велике важности за разумавање приповети које смо навели.

Најзначајнији израз у приповести је брат. Он прожима приповест о Каину и Авељу од почетка до краја (Пост 4:2.8.9.10.11) и зато се она често назива и причом о првој браћи. Међутим, уколико пажљивије читамо приповест видећемо да то није приповест о браћи, већ о брату, пошто се поменути израз никад не односи на Каина, и увек се односи на "брата његовог Авеља." Тако сагледан израз брат се показује не ознаком биолошког сродства, већ односа. За библијског писца бити брат није датост, већ задатост, није нешто постаје рођењем, већ оно што се постаје животом. Бити брат значи понашати се братски, значи бити одговоран за другог, бити брат значи не постављати питање: *зар сам ја чувар брата својега?*

Лијеског писца брат није датост, већ задатост, није нешто постаје рођењем, већ оно што се постаје животом. Бити брат значи понашати се братски, значи бити одговоран за другог, бити брат значи не постављати питање: *зар сам ја чувар брата својега?*

Трећи међу значајним изразима приповести је лице. У библијској приповести о Каину и Авељу. Она се јавља на њеном почетку, где се говори о лицу човека (Пост 4:5), као и на њеном крају где се односи на лице Божије (Пост 4: 14). На тај начин, овај израз не само да обликује оквир читаве приповести, већ ука-

зује на основну динамику у складу са којом приповест треба да се чита.

Стручњаци за комуникацију истичу да је у међуљудској комуникацији често потребно да се више пажње обрати на њен невербални аспект. Невербална комуникација обухвата различите, углавном несвесне или макар не-контролисане изразе, међу којима нарочито место заузимају покрети тела, положај руку, усмереност погледа... Један од најзначајнијих медијума невербалне комуникације је, свакако, само људско лице. Оно нам често може открити туђа осећања (љубав, радост, тугу, страх, бес, незаинтересованост, посвећеност). Штавише, изглед нечијег лица се може схватити као његов невербални исказ у контексту не само једног тренутка, већ његовог односа према животу. Запуштеност или негованост нечијег лица, хтели ми то да призnamо или не, код нас обликује одређени утисак о човеку као таквом. Може се рећи да је човеково лице његово представљање пред светом.

У данашњој култури смајлија, комуникација на бази тзв. фацијалне експресије до-сеје свој врхунац будући да је људско лице постало својеврсни симбол којим се изражавају не само осећања, већ и расположења, па чак и намере. Данашња култура се, стoga, у извесној мери може сматрати културом фасцинације лицем.

То, међутим, није ништа ново. Не заборавимо да у најстаријем споменику људске књижевности, Епу о Гилгамешу, главни јунак спева, легендарни вла-дар Урука – Гилгамеш

пред крај свог животног пута, веома богатог и бурног, промењивог, испуњеног успонима и падовима, моли од богова последњу милост – сусрет са преминулим пријатељем, Енкидуом. Он ову своју жељу формулише у молби да види лице Енкидуово. Као да ова молба представља вапај читавог човечанства кроз векове | 7

од Гилгамеша до нас данас. Ехо тог вапаја прожима и библијске текстове, надасве, мудросну књижевност Старог завета. За библијске писце људско лице је један од значајних аспеката постојања самог човека као пуне личности (Јов 42:9 уп. Лев 19:32; Нем 2:2). Зато је пљунути у лице израз крајњег презрења и мржње (Бр 12:14; Пнз 25:9; Јов 30:10; Ис 50:6; Мт 26:67; 27:30). Човеково лице открива осећања гнева (Пост 4:6), очајања (1Цар 21:4; 2Цар 20:2 Ис 38:22) или стида (Ис 29:22 уп. Пс 44:15; Пс 69:7). Мудрост просветљује лице (Проп 8:1 уп. ПрСол 17:24), а оно је показатељ радости (ПрСол 15:13), жалости, бола и агоније (Јов 16:16; Јер 30:6; Нм 2:11; Ис 13:8) или страха (Јл 2:6). Лице човека је екстаза, испупљење личности према спољњем свету и предма глумом и лицемерјем може бити злоупотребљено (Пнз 25:9; Јов 24:15; Мт 6:16; Мк 14:65; Дап 25:16) оно је поуздана медијум који посредује човекове намере, осећања, жеље и потребе. Лице је човек у односу према. Зато бити пред нечијим лицем или видети нечије лице значи бити у нечијој присуности (Јст 1:14 уп. Изл 34: 29; Мт 11:10; Мк 1:2; 2Кор 3:7). Ускраћивање изласка пред лице означава

прекид комуникације и губитак благонаклоности (Изл 10:29). Одвратити лице од саговорник означава спремност на сукоб (2Дн 35:22). Насупрот тога, погледати на нечије лице или дозволити да неко седи пред твојим лицем означава став благонаклоности и прихватања (Пост 43:34; 1Сам 25:35 уп. 1Сам 1:18). Виђење лица вољене особе је извор радости и мира (Пост 48:11 уп. 1Сол 3:10), док са друге стране бежи ис-пред лица прогонитеља (Пост 32:21; Изл 2:15).

Покривање лица означава позицију скромности, туге, устрашености и срамоте (Пост 21:65; 2Сам 19:4; 1 Цар 19:13; Ис 6:2; Јзк 12:12 уп. Јзк 7:18; Пс 83:16; Јер 51:51) стављања под смртну пресуду (Јст 7:8 уп. 2Цар 8:15).

Туга може бити изражена сузама приликом сусрета лицем к лицу (2Цар 8: 11; 13:14) те ће, стога, оне бити уклоњене са сва-ког лица (Отк 7:17; 21:4). Сакаћење лица је спољашњи знак губитка и жалости (Лев 21:18, 2Сам 19:4-5).

Окретање лице према може да означи избор правца кретања (Бр 24:1; Јл 2:20 уп. Дн 11: 17.18.19.20), каткад и у освајачком походу (2Цар 12:17), позицију сусрета и благосиљања (1Цар 8:14; 2Дн 6:3), али и изрицања пресуде (Јзк 21:2; 35:2). *Пасти лицем* пред неким означава израз је дубоког поштовања и потпуно г предавања милости онога пред којим се човек клања (2Сам 9:6; 14:22; 1Цар 18:7; 1Дн 21:21; Јзк 1:28; Јк 5:12 уп. Пост 17:3.17; Изл 3:6; Бр 16:4; ИНав 5:14; 7:6.10; 1Цар 18:42).

Насупрот тога, комуникација лицем к лицу је комуникација међу равноправнима (2Дн 25:17). Лице слично муњи симболише оностраност небеског гласника/човека из Данилове визије (Дан 10:6 уп. Јк 24:4) или Јовановог виђења (Отк 1:16).

Лице Божије, попут лица људског, | 8 представља самог Бога у односу према свету, народу и човеку. Божански благослов долази кроз светлост лица Јахвеовог (Бр 6:25-26; Пс 31:15-17; 44:3; 67:1; 80:3-4 уп. Дн 9:17 види и Пс 119:135 уп. 4Јзд 7: 55). Зато безаконици своја дела врше у нади да је Господ окренуо лице своје и да не види (Пс 10: 11). Лице Божије иде пред народом је његов во-дич, бранник и заштитник (Изл 33:15). У односу према Богу, људско срде склоно идолопоклоству спољашњи израз има у стављању пред лице човека замке (Јзк 14:4.7). Окретање или скривање лица Јахвеовог од Израила или појединца (Пнз 31:17-18; 32:20; Пс 13.1; 27:9; Ис 8: 17; 54:8) или одбацање Израила од лица Јахвеовог (2Цар 17:18.23; 24:3.20; Ис 52:3) знак је његовог гнева, неприхватања богослужења. У том смислу је аналогно смртној опасности (Пс 143:7 уп. Лев 20:3; Пс 69:17; 102:2) која прераста у смртну пресуду кад Јахве *окрене лице своје насупрот* (Лев 17:10; 20:3 уп. Јер 21:10; 44:11). Зато страдалник каткад моли Господа ка окрене своје лице *насупрот оних који га прогоне* (Пс 17:13). Они који mrзе лице Господње, добиће плату у сопствено лице, као и они који подстичу друге на такво понашање (Пнз 7:10; 2Дн 19:2), јер грешити пред лицем Божијим је чин непосредно против Бога (Ис 65:3). Ипак, грешник који се *побоји Господа* може да окрене лице своје у потрази за њим (2Дн 20:3).

Основни животни мото верујућих је тражење лица Господњег и поклоњење пред њим, што најчешће име култни карактер (1Цар 8:38.44. 48; 1Дн 16:11; Пс 27:8 42:2; 95: 2; 105:4; 141:2). Скривање лица може да буде знак уклањања и повлачења пред нечијом невољом (Ис 53:3 уп. Јзк 12.6). Насупрот тога, откривање лица Јахвеовог према страдалнику или страдалницима означава чин

милости и крај страдања (Јзк 39:29 уп. 2Цар 13.23; Јов 42:8). Стога, човек у тренуцима туге и очајања, тренуцима близким смрти, када се осећа остављеним и од самог Бога поставља питање: *зашто, Господе, одбацујеш душу моју и одвраћаш лице своје од мене* (Пс 88:14). Он своју наду у вечни живот изражава речима *ходију пред лицем Господњим* (Пс 116:9; уп. 16:11; 17:15; 41:12; 56:12; Јов 14:20; 33:26) са вером да Бог неће одвратити своје лице од поклоника (Пс 22:24 уп. Јов 14:20; 33:26). Понекад човек моли да Јахве окрене своје лице од његовог греха не тражећи одобрење греха, већ његово праштање (Пс 51:9).

Кријући се од лица Јахвеовог човек се скрива пред Богом (Изл 33:14. 15; Пс 68:1). Најнепосредније искуство богооткривења човек има кад се пред његовим лицем прикаже слава и доброта Божија (Изл 33:19; 34:5-6). Лице које томе сведочи одсејајује славу Господњу (Изл 34: 29.30.33.35).

Напетост, међутим, постоји јер човек не може видети лице Јахвеа и остати жив (Изл 30:20). Чини се да, заправо, човек лице Божије препознаје у лицу другог човека, створеног по слици и обличју Божијем (Пост 33:10 уп. Пост 1:27). Разрешење поменуте напетости у Старом завету се тек наслућује, а остварује у Новом и богочовечанском лицу Господњем у које верни гледају *откривеним лицем се преобразавајући се у то исто обличје* (2Кор 3:18 уп. Мт 17:2; Дап 6:15). Пунина тог искуства је есхатолошка стварност космичког богослужења (1Кор 13:12; Отк 22:3-4 уп. 2Кор 10:1; 1Сол 2:17; 3:10; 2Јн 12; 3Јн 14) у којем се коначно испуњује чежња човека за гледањем лица Божијег проткана кроз читав Стари завет и његово богослужење. И непокажани грешници пунину свог искуства имају у есхатону (Отк 6:16) када искуство започето Каином и његовим сажетком божанске пресуде *сада ме тераш пред лицем својим...* (Пост 4:14) досеже свој врхунац.

Приметимо да у приповести о Каину и Авељу постоји неколико потцелина међу којима нарочито место заузимају два дијалога који формирају оквир радње која је уметнута изме-

ђу њих. Први дијалог представља пролог приповести, а други њен епилог. Оба дијалога започињу Божијим питањем (које у првом случају остаје без одговора) и у оба дијалога се сусреће једна од три кључне речи овог наратива – лице.

У првом дијалогу Бог поставља проблем израза људског лица, кроз познато питање упућено Каину: *зашто ти се лице променило?* Ово питање открива да је човек рано уочио значај невербалне комуникације унутар које нарочито место припада тзв. фацијалној експресији (јевр. текст би могао да се преведе и речима *зашто ти се лице намргодило*).

Првом питању следи и друго (ако чиниши добро нећеш ли ми бити мио) којим Бог Каина подстиче на правилан избор и којим сугерише да упркос неприхватању Каинове жрт-

ве постоји могућност да сам Каин буде прихваћен (попут миомириса жртвеног дара). Јеврејски израз *мио* је вишезначајан, а једно од значења овог израза је *ведар, осмехнут*. Тако схваћен израз употребљен је са намером да укаже на супротност намргођености која је споменута раније.

Двоструком питању следи двоструки божански исказ у којем се изнова смењују опомена и охрабрење обликујући на тај начин структурални паралелизам читаве потцелине. У опомени се по први пут сусреће израз грех који је описан као ск-лупчана звер која вреба из заседе, крај прага, чиме се прави посредна алузија на позицију коју змија има у Пост 3. Коначно, Каину је дат подстрек условним

прихватањем његовог првородства (*ти си му старији*) уколико на то првородство не гледа само као могућност остваривања нарочитих права, већ и прихватања нарочитих одговорности.

Први дијалог, заправо, открива божанску наклоност и благост према Каину, жељу да га уздигне, насупрот паду његовог лица. Иронично, иако се Бог чини дистанцираним од Каина, он са њим разговара, опомиње га и подстиче на исправну одлуку, пружајући му шансу коју сам Каин није пружио млађем брату.

Каинов однос према брату непосредно води ка крају другог дијалога и читаве приповести у којем се изнова сусрећемо са изразом лице у Каиновим речима упућеним Богу: *ето сад ме тераши пред лицем Твојим...* (у српском преводу *пред собом* – прим. аут). На овај начин, библијски писац формира својеврсну дијалектику лица људског и лица Божијег. Ова дијалектика свој врхунац има у последњем библијском спису који искуство космичког богослужења представља у категоријама гледања Божијег лица и том и таквом искуству супротставља опис Каинита који моле планине и горе да падну на њи како би их сакрили од лица Онога који долази. На тај начин читаво библијско откривење сведочи да оно што одређује положај човека пред Божијим лицем нису жртвени дарови и њихов квалитет, већ позиција његовог лица према другом човеку. Уколико се лице човека *мења према брату* не може очекивати да ће бити у миру *пред лицем Божијим*.

Братска антитеза

Изрази, брат и лице доминирају и другим наративом. Јаков, млађи од двојице браће чија је међусобна борбеност претила да уништи породицу, варалица који чини све да се

домогне преимућстава која припадају његовом брату, па чак и да превари свог ослепелог оца који не може да види његово лице па стога Јаков може да се представи као неко други. То је Јаков који носи маску на свом лицу, који вара и не дозвољава да буде пре-познат као аутентична личност, већ се прет- | 10 вара и глуми.

Тај и такав Јаков слика је многих људи данашњег света који је значајно одређен управо самодеперсонализацијом, обезличењем, самоизолацијом. Деперсонализација и самоизолација се дају наслутити у многим ситуацијама у којима се сусрећемо са људима, или би макар могли да се сусретнемо са њима или они са нама, да нисмо и ми и они загледани у

екране својих паментних телефона, ајфона или таблета.

Самодеперсонализација води и деперсонализацији других. Тај други се не посматра као аутентична личност са којом је могућ искрен и непатворен сусрет, већ као неко са ким однос треба градити на утилитаристичким основама обостране користи, или чак (и све чешће) искористити га за сопствене потребе и интересе. То је човек који се не сагледава као холистичко биће, већ се своди на своје способности, квалитете или мане. Човек чије се лице може препознати у смајлију, али не и видети лицем у лице.

Јаков, међутим, није само слика човека који крије своје лице и окреће главу од туђег. Он је човек који после година преображавања и борбе, рада на себи, постаје – Израил, победник, аутентични човек који жели да остане добар оригинал, а не нечија лоша копија. Мистична целоноћна борба, којој је претходила снажна молитва за избављење од смрти са којом се у претњи свог брата суочавао, завршила се сванућем *новог дана* у који је Јаков ушао као *нови човек*. Иако је у тај дан ушао храмајући, то је учинио као победник над Бо-

гом и људима, а заправо понајвише над собом. Тај и такав Јаков који је у ценоћном рвању видео лице Божије и остао жив (Пост 32:22-32) сада се сусреће сасвојим братом, братом кога је преварио, оштетио и пред чијим је гневом побегао и од чијег је гнева још увек стрепео. Јаков не жели више да бежи, неће да крије своје лице, нити да скреће поглед са лица свога брата. Напротив, он се храбро суочава са братом чинећи све што је у његовој моћи да се искупи за ранији поступак и тиме покрије тј. умири лице брата својега, свестан да тек умирено лице његовог брата наведе и да брат подигне лице његово сопствено лице. И он то постиже. Уместо братског обрачуна, освете и планираног братоубиства, Исав свом брату пружа опроштај и загрљај. И тада, ту у братском загрљају загледан у лице брата, Јаков схвата једну од најдубљих истине живота коју изражава речима: *Брате, кад видех лице твоје као да видех лице Божије* (Пост 33: 10).

Јаков је искусио да када искреним човек лицем гледа лице другог, заправо одсејајује Божије лице у животу оног са којим се сусрео дајући му нарочити квалитет. Искусио је и више од тога - гледајући и откривајући лице другог и наш сопствени живот живот бива осветљен и добија нови квалитет јер у лицу другог сусрећемо сопствену и општељудску боголикост.

Занемарено божанско лице (старијег брата)

Покретачка снага неког наратива садржана је у томе што различити актери приповести исте ситуације сагледавају на другачије начине. Ситуација сукоба и напетости обично је последица другачијег перципирања или реаговања на сличне и исте ситуације. Да би се прича успешно закључила потребно је разрешење те напетости. У приповести Постања Јаков је детаљно представљен и његова трансформација је препознатљива, док је лик И-

сава обавијен тишином. Он са сцене нестаје одлучивши да убије брата, а на њу се враћа грлећи га.

Шта га је променило? Да ли је то и даље импулсивни, лакомислени ловац, подложен манипулатији егоистичког и саможивог Page млађег брата или човек који се научио само- | 11 контроли, коначно способан да преузме позицију старијег са одговорношћу и спремношћу да опрости?

Несумњиво је да је Исав прошао кроз искуство кайновског мењања лица. И он је попут Каина осећао да је неправедно заобиђен и због тога је био гневан. За разлику од Каина, Исав је нашао начин да победи грех који му је био склупчан крај врата. Он постаје брат и узор гостопримства, па чак и слика божанског праштања. Као онај који моделира божански лик, Исав је још један неочекивани заокрет у израилској причи као слици сложене природе људског друштва, пречесто одређеног страхом и личним интересима. Исав чак не спомиње Јаковљеве поступке. Топла добродошлица коју указује изражена је реторичком градацијом: загрљај, падање о врат, пољубац, суза. Он се уздигао изнад Каина који је у благослову брата видео само

свој губитак. Исав се уздигао над стварном или умишљеном неправдом и остварио је сопствену благословеност поставши средство пројављивања божанске наклоности. Исав примером показује млађем брату да статус Божјег изабраника не ослобађа одговорности у односу према другима јер је други истовремено и посредник божанских благослава и онај коме тај благослов треба да буде посредован.

Наративи које смо разматрали преноси снажну причу и поруке у различитим околностима дуге и турбулентне историје Израила. Читалачка публика, међутим, није само она историјска. И ми, са својим страховима, променама, скривањима и сусретима представља-

мо део те публике. И ми се налазимо у опасности да изгубимо благослов, због спољашњих животних околности, својих или туђих нискких удараца, рвемо се у мраку незнაња и трагамо за чудима као доминантним (или чак и јединим) начином сусрета с Богом, а Он нам измиче остављајући нас у осећају духовне неиспуњености коју покушавамо да надоместимо рвући се са текстуалним недоумицама оваквих и сличних библијских приповести. Приповест нас упућује у другом смеру. Говори нам да своју истрајност усмеримо ка препознавању начина на који свакодневна животна рвања постају прилике за сусрет са невидљивим Богом, скривеним нарочито у кризним тренуцима и евентуално препознатљивим и брату. Приповест открива да стварни раст и решење не потичу из избегавања конфронтације, већ се остварују кроз озбиљно и упорно рвање. Одустати од животних рвања значи пропустити могућност за раст и стицање божанске благодати. Читањем Писма ми се хватамо у коштац са добро осмишљеним, текстовима који нас, својим недореченостима, спречавају да их савладамо. Они, попут загонетног Јаковљевог противника поручују *пости ме* (Пост 32: 26). Да ли ћемо то учинити или ћемо рећи *нећу те пустити док ме не благословиш* чврсто се држећи за оне јасне поруке приповести, чинећи истрајан рвачки напор да их применимо у животу трагајући за начинима да кроз победу над собом стекнемо способност да у лицу брата препознамо лице Божије? То је оно што нам најчешће измиче, баш као што то показује и запостављање И-сава, божанског лица старијег брата.

И то нас враћа на почетак, натраг ка *првом брату*, Авељу. Зар се не чини, макар на први поглед, да он без речи и трага нестаје са историјске позорнице света. Насупрот тога старији син Адама и Еве и братоубица Каин постиже успех: остварује породицу, добија потомство, подиже град... Слично њему Исај | 12 и његови потомци у библијском наративу играју другоразредну улогу, а најчешће ни то. Зар нам се не чини да они који се предају без отпора (попут Авеља) или су спремни да опрости (попут Исава) не успевају, док борци и то они попут Каина и Јакова, који су спремни да поsegну за *незовљеним средствима* успевају?

Авељ у Новом завету

У Новом завету Каин се спомиње на само два места. На оба места се осуђује ње-гово братоубиство (1Јн 3:12; Јд 1:11). Његов млађи брат се, насупрот томе, представља као први мученик у историји људског рода (Мт 23:34-35; Лк 11:49-51). На исти начин се о њему говори у Посланици Јеврејима где се Авељева крв разуме као праслика Христове крви и његове жртве (Јевр 12:24). Ма-

ло пре тога у истом спису читамо да вером принесе Авељ болju жртву него Каин; њоме би посведочен да је праведник, када Бог прихвати даре његове; кроз њу он и после смрти говори (Јевр 11:4).

Читаоцу лако може да промакне реинтерпретативни поступак новозаветног писца којим се врши преобликовање старозаветне приповести где се говори о крви Авеља која виче, у тврђу да посредством ње (жртве, тј. крви) Авељ и данас говори.

Значај овог поступка се открива управо у поређењу старозаветног предлошка и ново-

Читаоцу лако може да промакне реинтерпретативни поступак новозаветног писца којим се врши преобликовање старозаветне приповести где се говори о крви Авеља која виче, у тврђу да посредством ње (жртве, тј. крви) Авељ “и данас говори.”
Значај овог поступка се открива управо у поређењу старозаветног предлошка и новозаветне реинтерпретације. Наиме, према старозаветној приповести, од три кључна учесника који се јављају у средишњем делу наратива (Бог, Каин, Авељ), једини актер који остаје нем, чије речи нам не преноси писац Старог завета је управо Авељ, и тај неми актер, остаје онај који кроз векове и данас говори, убедљivo показујући да дела, било добра или зла, говоре много гласније и много снажније од било каквих речи. Оно што нам заправо Авељ и данас поручује је да у темељу људског успеха, трајности, па и друштвенонационализамског напретка није спремност да неког жртвујемо, већ самопожртвовање.

заветне реинтерпретације. Наиме, према ста-
розаветној приповести, од три кључна учес-
ника који се јављају у средишњем делу нара-
тива (Бог, Каин, Авель), једини актер који ос-
таје нем, чије речи нам не преноси писац Ста-
рог завета је управо Авель, и тај неми актер,
остаје онај који кроз векове и данас говори, у-
бедљиво показујући да дела, било добра или
зла, говоре много гласније и много снажније
од било каквих речи. Оно што нам заправо
Авель и данас поручује је да у темељу људског
успеха, трајности, па и друштвено-цивили-
зацијског напретка није спремност да неког
жртвујемо, већ самопожртвовање.

Тема је опширије обрађена у академским
чланцима:

<https://www.bkcentar.rs/sr/archives/pripovest-koja-se-ponavlja-pokusaj-alternativnog-citanja-narativa-o-kainu-i-avelju>

<https://www.bkcentar.rs/sr/archives/ponavljanje-pripovesti-pokusaj-alternativnog-citanja-narativa-o-jakovljevom-rvanju-vidoslov-vol-86-1-79-130-jovan-blagojevic>

Прича о архенгелу, свештенику и девојци

— зашто је Захаријино неповерење
кажњено, а Маријино благословено?

Захарија пак рече анђелу:
по чему ћу то познати?

Ја сам, наиме,
стар а и жена ми је у годинама.

Лука 1:18

Марија рече анђелу:
како ће то бити,
kad не знам за мужа?

Лука 1:34

Приповести о благовестима архангела Гаврила свештенику Захарији, оцу св. Јована Крститеља, и дјеви Марији, мајци Господњој, доноси еванђелиста Лука. Лука је једини писац Новога завета (а и Светог писма у целости) који је био нејеврејског порекла. Из Дап апостола и неких навода из посланица св. ап. Павла чији је сарадник и пратилац био св. Лука, сазнајемо да је писац трећег еванђеља био лекар грчког порекла, дакле високообразовани хришћанин коме је грчки језик био матерњи. То је препознатљиво и у самом тексту његових списа. Они су писани грчким језиком чији стил надилази остale списе Новог завета како конструкцијом реченице, тако избором речи и употребом бројних реторичких стилских фигура и различитих књижевних форми. Додатна карактеристика Лукиних списа је развијена ангеологија.

Управо тај аспект карактеристичан је за прво поглавље његовог еванђеља у којем се описују две типске сцене благовести. Ове сцене су наративно веома сличне, али истовремено и супротстављене што сасвим сигурно није била случајност. Писац трећег еванђеља, као ванредни стилиста, антитетичким повезивањем ових сцена несумњиво је истакао неку поруку. Да бисмо је уочили потребно је најпре да упоредимо наративе које нам Лука доноси у првом поглављу свог еванђеља:

⁵А у време Ирода, цара јудејскога, беше неки свештеник од реда Авијина по имену Захарија, и жена његова од кћери Аронових по имену Јелисавета. ⁶А беху обоје праведни пред Богом и жив-љаху по свима заповестима и уредбама Господњим беспрекорно, ⁷и немаху деце јер Јелисавета беше нероткиња, и беху обоје поодмаклих година.

⁸И дододи се, када он служаше по своме реду пред Богом, ⁹да по обичају свештенства паде му у део да уђе у храм Господњи и кади. ¹⁰И све мноштво народа молјаше се напољу у време кађења

¹¹Тада му се јави анђео Господњи ставши са десне стране од кадионог жртвеника. ¹²и узбуни се Захарија видевши га и спопаде га страх.

¹³А анђео Господњи му рече: *не бој се, Захарија, јер је услышана молитва твоја; и жена твоја Јелисавета родиће сина, и надену ће му име Јован.* ¹⁴Радоваће се многи рођењу његовом, ¹⁵јер ће бити велик пред Господом и неће пити вина ни сикера, и испуниће се Духа Светога још у утроби матере своје; ¹⁶и многе ће синове Израиљеве обратити Господу Богу њиховоме; ¹⁷и он ће ићи пред њим у духу и силе Илијиној да обрati срца отаца к деци, и непокорне ка мудrosti праведника и да приправи Господу народ спреман.

¹⁸И рече Захарија анђелу: *по чему ћу ја то познати? Јер ја сам стар и жена је моја у годинама.*

¹⁹И одговарајући анђео рече му: *Ја сам Гаврило који стојим пред Богом, и послан сам да говорим са тобом и да ти ово благовестим.*

²⁰И ево, бићеш нем и нећеш моћи говорити до онога дана док се то не збуде, зато што ниси веровао мојим речима које ће се испунити у своје време.

²⁶А у шести месец послан би од Бога анђео Гаврило у град галилејски по имену Назарет, ²⁷девојци зарученој за мужа по имену Јосиф, из дома Давидовог, и девојци беше име Марија.

²⁸И ушавши анђео ка њој рече: *радуј се благодатна, Господ је са тобом. Благословена си ти међу женама!*

²⁹А она видевши га, уплаши се од речи његове и мишљаше: *Какав би ово био поздрав?*

³⁰И рече јој анђео: *Не бој се, Марија, јер си нашла благодат у Бога!* ³¹И ево зачећеш и родићеш сина, и наденућеш му име Исус. ³²И он ће бити велики, и назваће се син Вишињега, и даће му Господ престо Давида, оца његовог; ³³и цареваће над домом Јаковљевим довека, и царству његовом неће бити краја.

³⁴А Марија рече анђелу: *како ће то бити, кад ја не знам за мужса?*

³⁵И одговарајући анђео рече јој: *Дух Свети доћи ће на тебе и сила Свешињег осениће те; зато ће оно што ће се родити бити свето, и назваће се Син Божији.* ³⁶И ето Јелисавета, рођака твоја, и она заче сина у старости својој, и ово јој је шести месец, њој коју зову нероткињом. ³⁷Јер у Бога је све могуће.

³⁸А Марија рече: *Ево слушкиње Господње – нека ми буде по речи твојој!*
И анђео отиде од ње.

Оно што је на први поглед могуће уочити је да, упркос томе што је приповест о благовестима свештенику Захарији обимнија, и једна и друга приповест садрже више сличних детаља. Најпре, јасно је да оба еванђелска наратива припадају истом жанру посредних теофанија, односно богојављења посредством анђела. Други моменат који одражава сличност јесте свакако страх који се јавља као реакција на теофанијску појаву небеског гласника и, последично, охрабрење које анђело упућује примаоцима теофаније. У оба случаја се наглашава узвишеност детета чије се рођење најављује и, што је за ово разматрање најзначајније: оба примаоца теофаније улазе у дијалог са божанским гласником, истичући проблем који они препознају као препреку за испуњење пророштва објављеног речима анђела. Блажени Августин примећује да је Захарија употребио скоро исте

речи као и мајка Господња (Бе-седа 293. 36). Може се, на известан начин, помислити и закључити да свештеник Захарија и дјева Марија показују извесно неверовање.

Иако су њихове реакције сличне, њихове последице њиховог се битно се разликују. Док Захарија губи моћ говора, Марији се даје објашњење и знамење којим се потврђује истинитост речи анђела. Зашто?

Најпре, потребно је примети да ове различите последице нису једина супротстављеност која може да буде уочена у овој текстуалној антитетичкој паралели. Потпуно супротно, оквирна (жанровска) сличност слу-

жи само за међусобно позиционирање два наратива која се у детаљима битно разликују.

Кренимо редом:

1) Насупрот речима глорификације којима се представљају Захарија и Јелисавета у првом наративу, дјева Марија ничим није истакнута | 16 када је еванђелиста Лука уводи на позорницу своје приповести. Наглашавање свештеничког порекла Захарије и аронитског порекла његове супруге служи као антитеза којим се указује на скромно порекло дјеве Марије чије порекло није објашњено за разлику од наглашеног давидистичког порекла њеног супруга, Јосифа.

2) Супротстављање се наставља кроз наглашавања места теофаније. На једној страни се налази Јерусалим, престони град великог цара, а са друге Назарет, пословично лоше место које се ниједном не

спомиње у Старом завету. Ова лока-цијска супротстављеност се до-датно појачава једнос-тавним ре-чима и уша-вши к њој (Лк 1:28) које нагове-штавају да се Марија у тренутку теофаније највероватније налазила у свом скромном дому. У конт-расту са тим, у првом теофанијском наративу наглашена је званичност јављања анђела. Он не само да се јавља у Јерусалиму, већ се јавља угледном свештенику у тренутку његовог чинодејствања у храму стојећи десно од кадионог олтара што је свакако била позиција нарочитог поштовања, можда аналогна стајању са десне стране савезног ковчега (прес-

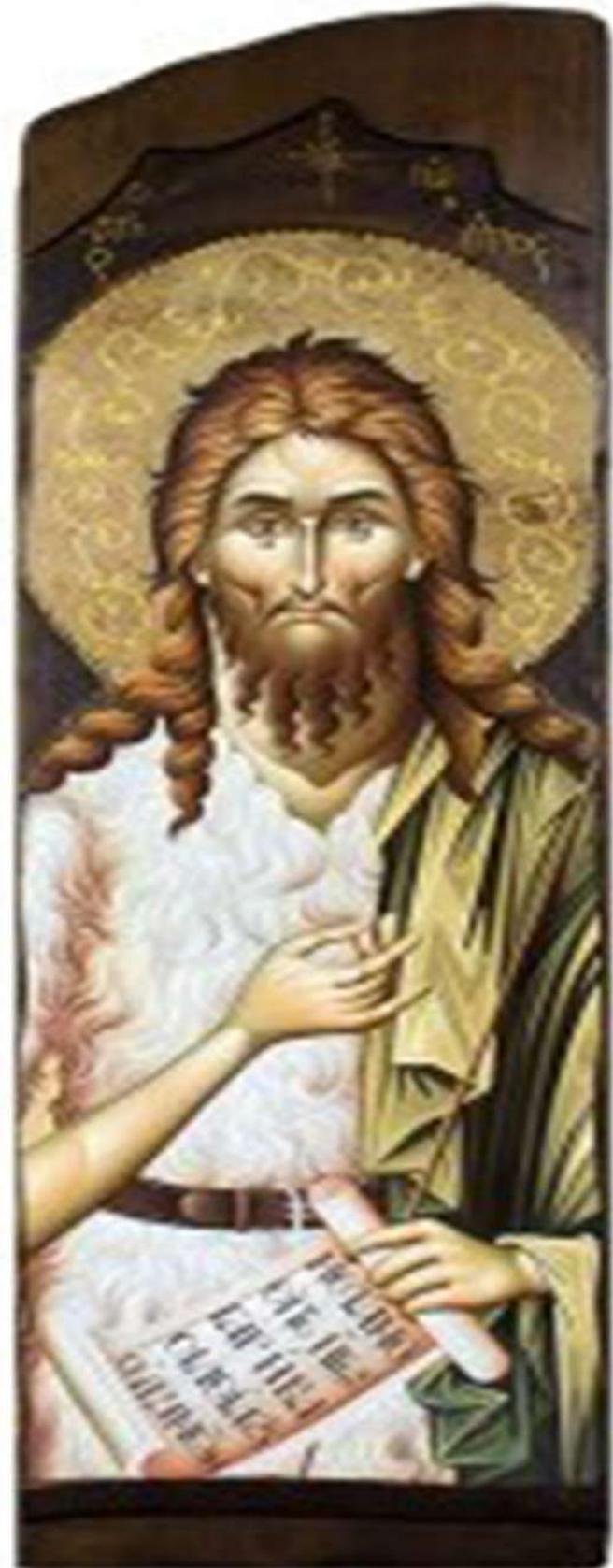
тола Божијег) који је у овом периоду већ био давно изгубљен.

3) Садржај теофаније, упркос свим сличностима, битно је различит. Са једне стране, анђeo најављујe рoђeњe сина Свевишњег којем сe несумњивo приписујu не само месијанске карактеристике (*даћe му престo oца њeгoвog Давida*, Лк 1:32), вeћ сe и њeговe влaдaнина описујe божанским атрибутимa (*и њeгoвom царствu neћe бити kraja*, Лк 1:33), што јe свакакo било радикална објавa за сваког Јевреjina сa почетка хришћанске ере (a верoватно и за вeћинu до данас). Насупрот тогa, теофанијa упућена Захарији обилујe асоцијацијамa којимa сe прималац теофанијскe поруке подсећa на сличne дoгађaje из старозаветнe историјe.

Најpre, детe чije сe рoђeњe најављујe представљено јe у категоријамa старозаветних пророка, судијa и назирејa. Старост Захаријe и Јелисавете подсећa на старост родозачетника израилског народа, Авраамa и Саре, te сe овим речимa на неки начин најављујe нови Исаk којi јe најављен приликом знаменитог *Авраамовог госпољубљa* под хрastom Mamrije. Паралела постоji и сa Аном, мајком пророка и судијe Самуила. Она при хрamu узноси молитву за пород и добијa најавu испуњeњa својe молбе. Занимљivo јe да Ана себе представљa у категоријамa назирејског заветa којi јe карактеристичan и за, такођe чудесно, зачeћe и рoђeњe судијe Самсона (Суд 13:7; 1Сам 1:15). Тaj исти завет сe доводи у везu сa сином чije сe рoђeњe најављујe свештенику Захаријi (Лк 1:15).

Блажени Августин, овим поводом доноси занимљив uвид. Објашњавајuчи зашто сe архагел Гаврил јављa Захаријi, a не Јелисавeti кажe да јe Јован (за разлику од Хrista) посредством Захаријe, tј. и бракa Захаријe и Јелисавете рoђen te, stoga, сe јављa Захаријi a не дјевi Mariji koja зачињe бесемено te јe, stoga, јављeno њoј, a не Josifu. Августин примeћuje да јe Јован јe рoђen od старице koja јe нероткињa, dок јe Христос јe рoђen od младe жene koja јe девица. Неплодност рађa Јovana, девственost Хrista. Рoђeњem Јovana ne-

достaјala јe нормalna и одговарајuћa старост родитељa. За Христово рoђeњe нијe дошло до брачнog загрљaja. Другачијe рeченo, иако чудесно, Јованово рoђeњe јe било *мањe невeроватno* od Христовog. Беседa 291.3.17-18; Беседa 293.36

4) Коначно, иако су питања која постављају свештеник Захарија са једне, и Марија са друге стране донекле слична, она се суштински разликују. Захарија тражи *знамење*, што је донекле у супротности његовим свештенством и званичним тоном доживљене теофаније која укључује низ асоцијативних слика којима је подсећан на сличне догађаје из свештене историје. За разлику од Захарије, дјева Марија и поред све радикалности теофаније, супротствљене постојећим веровањима, тражи објашњење.

Свеукупне околности Захаријиног захтева кајзују да тај захтев није био толико израз сумње, колико неверовања, па чак и скепсе. Са друге стране, Маријино питање није било израз неповерење, већ сумње као *здравог отлакона у односу на лаковерје*. То потврђују и касније изговојене речи Јелисавете, супруге Захаријине, која приликом сусрета са својом рођаком исповеда: блажена је она која је повејала да ће се испунити што јој је Господ рекао (Лк 1:45).

На овај начин еванђелиста Лука вештим стилским постављањем типских антитетички паралелних сцена већ на самом почетку свог еванђеља, читатељима открива своје разумевање вере. Она није супротстављена сумњи, већ лаковерју са једне и скепси са друге стране.

Искрена и образложена сумња, неоптерећена скептицизмом и очишћена од лаковерја, можда је кључни предуслов истински утемељене вере која се најлепше препознаје управо у речима мајке Господње:

Ево слушкиње Господње, нека ми буде како си казао.

Хлеб наши на(д)сушни

Хлеб наши на(д)сушни
дај нам данас
Матеј 6:11

*O, да сам се родио
у друго време
и могао да придружим свадби
на којој се вода преточи у вино
и да сам седео за столом
на којем се мало хлеба претворило
у многа светла телеса,
или да сам само пољем потрчао
пре него што се смркло
небо изнад Голготе...*

*Нисам био на свадби у Кани,
нити сам
сведок Воскрсења...*

- писао је Миодраг Павловић изражавајући жал због немогућности да буде непосредни очвидец догађаја историје спасења, додајући: зато се одричем сваког хтења и надам се још у хлеб и његова преображења

Да ли су последњи наведени стихови можда кључ који може да нам помогне у откључавању миленијумске егзегетске загонетке повезане са најзначајнијом молитвом хришћанства Оче наш? Шта је смишао упечатљивих израза њене четврте прозбе (хлеб, на[д]сушни, данас)? Да ли нас упечатљивост тих израза понекад заводи скрећући нам поглед са истински кључне речи која прожима својим понављањем не само ову прозбу, већ читаву Молитву Господњу? На који начин нас приступање овој молитви као поетском исказу и уочавање њеног поетског обрасца оспособљава за њено потпуније разумевање?

Четвртим паралелизмом Молитве Господње започињу тзв. прозбе снисхођења. Њима се молитељ из узвишенih сфера трансцендентног сусрета са светим (потпуно другачијим) Богом, чије есхатолошко Царство опријутује у историји посредством испуњавања и ширења његове воље, односно са неба враћа

Молитва Господња или Оче наш најпознатија је хришћанска молитва. Оно што је за њу карактеристично јесте да у њој, од самог почетка, доминира плирал (наш, нас, нам...) показујући да је у питању молитва заједнице, а не појединца. То има свој велики значај на правилно разумевање њених прозби, нарочито садржаних у другом делу молитве, тј. тзв. молби снисхођења унутар којих је прва ова којој посвећујемо тумачење пред нама.

на земљу и окреће својим конкретним животним потребама полазећи од најнеопходнијег тј. од хлеба.

Хлеб

Хлеб је за народе библијских земаља и библијских времена био основна животна намирница и неизоставни део показивања гостопримства. Уз воду хлеб представља основни услов преживљавања. Хлеб је, зато, схватан као оно што је човеку најосновније и неопходно потребно. Није, стога, чудно што Христова искушења почињу искушењем хлеба (Мт 4:4; Лк 4:4 уп. Пнз 8:3).

Могућност изобилног уживања у хлебу сматрана је благословом Божијим и знаком богатства, док је његова несташица сматрана показатељем крајње оскудице и животне опасности. Уздржавање од хлеба знак је аскетизма, туге или презаузетости (Пнз 9:9; 1Цар 21:4; Јзд 10:6; Јов 33:22; Пс 102:4; Лк 7:33), а полазак на пут без хлеба знак је ослањања на божанску бригу (Мк 6:8; Лк 9:3).

У поетској књижевности Старог завета каткада се велика туга изражава сликом у којој сузе заузимају место, које у уобичајеном поретку ствари, има хлеб (Пс 42:3 уп. 80:5), а неправда описује речима хлеб безбожности (ПрСол 14:7).

Треба имати на уму да је хлеб био не само основна намирница него да је неретко схвatan као синоним за храну уопште, па чак и за сам живот (Пнз 8:3) У кини дијалекту грчког овај израз се углавном односио на бели или јечмени хлеб (при чему је овај други сматран хлебом лошијег квалитета и храном сиромашних, Јн 6:9). Слично старозаветном изразу *lehem* (לֶחֶם), могао је да буде синоним за храну уопште, премда у смислу основних, тј. животно неопходних намирница. У том смислу је коришћен као основа за Христове параболе (нпр. Лк 11:5).

У складу са значајем хлеба на древном Оријенту и позиција хлебарника је сматрана високим дворским положајем (Пост 40:1-2; 41:10), док је дељење хлеба са неким сматрано знаком савеза. Није чудно, са друге стране, што се издаја која долази од блиске особе изражава у категоријама издаје хлеба (Дн 11:26; Авд 1:7; Пс 41:9; Јн 13:18).

Хлеб и хлебне житарице имале су нарочито место у празничном и у храмовном или уопштено жртвеном култу (Суд 6:19; 1Сам 10:3).

Хлеб (*ἄρτον*) је чест појам у новозаветним списима. Јавља се у различитим облицима и са различитим предлогима (нпр. Мк 6:41; 8:19; Лк 24:30; 6:11; Јн 21:13; Дап 27:35). Пажњу читалаца еванђеља обично заокупљају приповести о Христовим величанственим чудима умножавања хлеба приликом којих је нахрањено четири или пет људи (Мк 6:37.38.41.44; Мт 14:17, 19; Лк 9:13.16; Јн 6:5.7.9.11.13). Пажња је усмерена, такође, на Христове ефективне мини-параболе у којима своје ученике упозорава на фарисејски квасац (Мк 8:4-6.14.16.17.19; Мт 15:33.34.36; 16:5.7-10) и то управо у вези са поменутим чудима (Мт 16:5-12; Мк 8:14-19). Хлеб у Христовим изрекама, међутим, функционише и као сим-

бол добрих дарова које Бог пружа човеку (Мт 7:9 уп. Лк 11:11).

У том контексту хлеб превазилази физички симбол и постаје синоним за духовну храну | Page 19

речи Божије која се даје посредством Христа (Јн 6:23.26-27.31-35.41.48.

50.51.55.58 уп. 4:34). У наведеном знаменитом

поглављу у којем Јован говори о Христу као хлебу живота, односно истинском хлебу са неба прави се јасна паралела са старозаветним наративом о изласку и мани која се у библијској терминологији (иако није била дословно хлеб) називала небеским хлебом, тако да још у Септуагинти наилазимо на изразе ἄρτος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ (Нем 9:15), ἄρτος ἀπ' οὐρανοῦ (ПремСол 16:20), (ἄρτοι) ἄρτος οὐρανοῦ (Изл 16:4; Пс 78:24).

Мање су, међутим, позната есхатолошка очекивања јудаизма с почетка хришћанске ере. Она нам откривају нарочит контекст унутар којег треба сагледавати Христово умножавање хлеба и, још и више, његов дијалог са Јудејима којим се Христос представља као онај који посредује истински хлеб са неба и то преко давања свог тела и крви. Наиме, ова изразито и јасно евхаристијска терминологија обликована је у контексту есхатолошких ишчекивања јудаизма која су најављивала друго чудо мане као знамење успостављања месијanskог доба (нпр. СирАпВар 29:8; МидрПроп 1,1.9 (Qoh. R. 1 on 1:9); Philo, Leg. All., III, 169; Philo, Det. Pot. Ins., 118; b. Јома, 75b исл.). Значење и атмосфера Јн 6 је несумњиво евхаристијска и рефлектује оно што је у остатку Новог завета повезано са последњом или тајном вечером. То, међутим, не треба да нам замагли есхатолошки смисао знамења хлеба и текако присутан у новозаветним списима који изобилност хлеба повезују са гозбом есхатолошке свадбе јагњетове (Мт 26:29; Лк 14:15; 22:30).

На(д)сушни

Други значајан израз са којим се сусрећемо у првој стих-линији четвртог паралелизма Молитве Господње је на(д)сушни. За разлику од делимично збуњујуће вишезначности израза хлеб (која може да олакша, али и да отежа разумевање значења у конкретном случају) израз ἐπιούσιον тумачима задаје муку зато што се не јавља ни на једном другом месту у библијској књижевности, па чак ни у и познатој грчкој књижевности антике уопштено. Како не постоји паралелно место које би помогло да се утврди прецизно значење израза, у историји тумачења су се појавила различита схватања, међу којима су два тумачења доминантна.

Најпре, вероватно ослањајући се на паралелна места у смислу употребе сличних израза, у патристичком периоду се појавило схватање по којем ἀρτον ἐπιούσιον у ствари означава хлеб надолазећег дана. Овакво схватање је поткрепљено употребом израза ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ (надолазећи дан, сутра Дан 7:26 уп. 16: 11; 20: 15; 21:18; 23:11), при чemu сам израз надолазећи дан може да се схвати и као сутра и као (данашњи) дан који је пред нама.

Ово тумачење подразумева повезаност израза ἐπιούσιον и ἐπιούσῃ. Та сродност, премда могућа, не може се текстуално и у познатим писаним документима потврдити ни оспорити. Ово тумачење је заступао св. Јероним изводећи употребљени израз из глагола ἔπειναι и ослањајући се на предање по којем је на овом месту, у арамејском предлошку Матевовог еванђеља (тзв. *Evangelium hebraeorum*), стајала арамејска реч *mahar* (сутра). Ово тумачење Јероним надграђује библијско-богословским разумевањем самог појма сутра, односно надолазећи дан. Он подсећа да у јудаизму са почетка хришћанске ере израз сутра не означава само дан који следи после данас, него и Овај Дан успостављања месијанског царства.

Прозба, стoga, према Јеронимовом схватању означава хлеб царства Божијега, есхатолошку (другу) ману, присуство на есхатолошкој гозби о којој говори Господ апостолима: *и ја вам одређујем Царство, као што је мени Отац мој одредио: да једете и пијете за мојом трпезом у царству и да седите на престо- | 20 лима и да судите дванаест племена Израил-вих* (Лк 22:29-30).

Упоредно са овим тумачењем, у раном периоду се јавља и схватање према којем израз ἐπιούσιον треба извести од идиома ἐπί τὴν οὐσίαν у значају хлеб наш потребни. Према овом тумачењу, које је заступао Ориген, и у чему су га следили значајни тумачи патристичког периода (нпр. св. Јован Златоуст), хлеб треба да се схвати у дословном значењу, односно као синоним за основне материјалне потребе, оно неопходно за одржавање физичке егзистенције. Тако у новије време се јавља отклон у односу на овакво материјалистичко тумачење прозбе уз истицање става по којем би такво схватање било профано.

Но, да ли је заиста тако? Шта је профаније, истицнути Бога из сфере сво-

је материјалне егзистенције и физичких потреба или се, уз дубоку свест о истини да не живи човек само о хлебу (Мт 4:4) обраћати Богу исповедајући да задовољење и тих потреба зависи од његовог благовољења? Није ли управо ова профана прозба, заправо молитва оних који су, прихватили Христово упутство иштите најпре Царства небеског и поверили његовим речима да ће Отац небески који храни тице небеске које нити сију нити жању своју бригу показати и према њима (Мт 6:26)? Зар молитвом за задовољење елементарних животних потреба не исповедамо да, као сиромашни духом (Мт 5:3), немамо икога и ишта што би могло да нам буде ослонац до Бога самог?

Данас

Каткад се сугерише да је контекст ове молитве надничарски живот у којем појединац данас зарађује хлеб који ће јести надолазећег дана. Друга линија овог паралелизма, међутим, упућује нас на другачији закључак. Наглашено

дај нам данас (σήμερον) указује да ово није молитва за сутра. То није молитва за радну снагу и способност током данашњег дана која би гарантовала сигурност сутрапњице. Ово није толико молитва надничара колико просјака (уп. Јк 16:19-31) који се окреће Богу. Уочавање поетског обрасца Молитве Господње, стога, упућује нас да је ово прозба којом признајемо да не само наш духовни, већ и физички живот зависи од Бога. Овом прозбом Богу на старање поверавамо и тај аспект свог постојања.

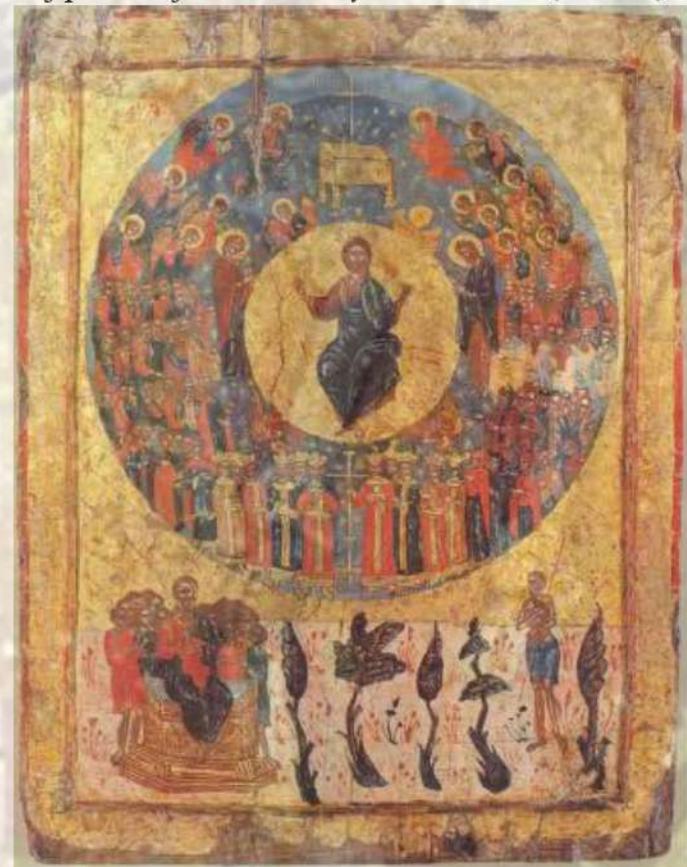
Да ли, међутим, то искључује могућност есхатолошког читања прозбе, које је раније представљено? У ранијим тумачењима указано је да есхатолошки карактер молитве Оче наш није исказан толико у наглашавању краја историје света и успостављања Царства Божијег, колико у дијалектици тог есхатолошког и потпуног Царства и његовог оприсутњења у историји посредством испуњавања његове воље у животу хришћана.

Уколико ова сазнања применимо и на четврти паралелизам молитве, она може да се сагледа као молба да се хришћани данас, једући хлеб свој потребни предокушају обед есхатолошке гозбе свадбе јагњетове. То је, стога, прозба која нас подсећа да, кад год узмемо храну потребну за одржавање свог физичког живота, имамо на уму да тај живот свој крајњи ослонац има у победи Живота и да без те победе хлеб потребни није храна вечности, већ ограничено одлагање смрти. Сагледана из перспективе дијалектике есхатолошког историјског, ова прозба Молитве Господње постаје молба да свако данас живимо из перспективе Дана Који Долази.

У овом контексту, у евхаристијско читање *Молитве Господње*, пре-ма којем је хлеб на(д)су-шни заправо сам Господ који нам се даје у својој Page 21 речи и евхаристијским даровима (ово тумачење је заговарао нпр. о. Јустин Поповић, упоредно са дословним), добија

свој смисао јер Евхаристија и јесте много-димензионално оприсутње есхатона у историји. Уколико прихватимо да израз хлеб на(д)суши има двојако значење (хлеб потребан за опстанак и Хлеб Царства), ова прозба може да нас подсети на божанско Господарство над творевином. Хлеб који добијамо из земље, који је потребно засадити, узгајати, самлети, хлеб који стварамо својим радом, тражимо од Бога препознајући да нам уменшност, снага и способност, па и сам живот долазе од Њега. Ми смо само гости на земљи која је, са свим оним што је на њој, Господња и, стога, своју егзистенцију утемељујемо на свакој речи која излази из уста његових (Мт 4:4).

На уму треба имати и моменат који се понекад заборавља у широкој расправи о значењу снажних израза хлеб, на(д)сушни, данас. Наиме, кључна реч, она која се јавља у обе стих линије овог паралелизма и једина реч која се у њима понавља, је лична заменица у првом лицу множине. Та реч је заправо једина, која се у различитим падежима, понавља кроз читаву *Молитву Господњу* почев од свечаног призыва Оче наш, до последње стих линије у којој се молимо избави нас. Тако реч из прве стих-линије хлеб наш (ἡμῶν) понавља се у другој када кажемо дај нам (ἡμῖν) исповедајући да животне потребе молитеља нису индивидуалне потребе, већ да су оне увек повезане са потребама других чланова заједнице, црквени или друштвене. Другачије речено, не само да је Молитва Господња молитва заједнице, већ од самог свог почетка она подстиче образовање друштва као братства будући да се већ призывањем Бога као нашег оца, хришћанин сусреће са изазовом да своје ближње препозна као браћу и сестре, те да се на тај начин и опходи према њима јер у супротном, како то примећује св. владика Николај, пут тог молитеља биће Каинов пут чији је крај Јудин свршетак јер гомилањем свог иметка којим оbezбеђујемо задовољење својих потреба (а понекад и прохтева, па чак и хирова) за сутра, прекосутра. често заправо своју браћу лишавамо хлеба који им је неопходан данас.

Уколико на овај начин посматрамо ову прозбу можемо да уочимо својеврсну многослојност којом нас она поучава да свој потребни, неопходни хлеб препознајемо као предокус есхатолошког Хлеба Царства. На тој основи хлеб мој могу да препозnam као хлеб (литургијске) заједнице и да преображавам у хлеб наш. Тек тада могу постати кадар да при његовом ломљењу препозnam, Христа колико у другом обличју (Лк 24:30.35; Јн 21:7–13) и другим обличјима (Речи, хлеба и вина), толико и у обличју другог (Мт 25:33–46).

Можда са песником Миодрагом Павлововићем треба да кажемо:
*зато се одричем сваког хтења...
и надам се још у хлеб и његова преобра жења.*

Цар Давид - археобиографија

Библијске приповести о младом пастиру из руралне и полупустинске Јудеје једна је од најпознатијих библијских прича. Она у себе сажима приповести о томе како га је Самуил, угледни верски лидер помазао за цара, у тајности страхујући од владајућег господара Саула, Давидовој служби музичара на двору поменутог владара, његовом одласку да репретованој браћи однесе потребштине на ратиште... Ту на првој линији фронта млади Давид је однео своју најславнију победу, победу над дивовским витез заточником филестејске војске, Голијатом. Тај догађај био је кључни за даљи Давидов живот. Давид постаје угледни заповедник јудео-израилских војски, али и објекат Саулове зависи. Не без разлога, психички неуравнотежени владар, подозрева да све популарнији Давид, као супруг његове кћери може да постане опасност за још неуспостављену сукцесију на престолу младе монархије. Пре него је одлучио да непосредно делује организоваши убиство Давида, Саул га шаље у самоубилаче војне мисије из којих се Давид враћа као све славнији војсковођа. Коначно, неуспели покушај атентата на Давида доводи до пот-пуног разлаза младог војсковође у успону и остварелог цара чија је моћ и популарност постепено опадала.

Бежећи од Саула, Давид са верним саборцима започиње своје одметничке дане скривања пред Сауловим потерама у гудурама и пећинама јудејске пустиње, затим делује као филистејски плаћеник и коначно, по смрти цара Саула и престолонаследника Јонатана (иначе свог искреног пријатеља) Давид пос-

таје владар мањег дела некадашње једињене монархије јудео-израилских племена, а затим их изнова једињује по својом влашћу да би их потом повео у успешне војне акције којима је вишеструко увећана територија њихове државе. Као добар ратник, вешт дипломата, ви- | 23 зионар, али у дубоки религијски песник, Да- вид је постао не само родозачетник давидистичких владара Јерусалима, већ и архетип мецијанског владара из чијег се потомства рађа и сам Господ Исус Христос. Наведене приповести прошаране су романтичним секвенцима о њему и Михаили, кћери цара Саула и морално проблематичкој афери са супругом једног од његових војсковођа, Урије Хетејина, женом која му је подарила наследника, знамитог цара Соломона.

Библијски описи ових збивања подсећају на прослављене приче о Али-баби и четрдесет хајдука, Аладину и другим приповестима које припадају корпусу Шехерезаде. Да ли је то, заправо, категорија којој припадају? Да ли је приповет о Давиду још једна у низу приповести попут оне о критском божанском краљу Зевсу и његовом земаљском наследнику Микосу, краљу Артуру, персијском Ростаму или поменутим личностима арапског наслеђа овековечених у Шехерезадиним приповестима, приповестима величанственим, надахнујућим, али без стварног историјског (и још мање) археолошког утемељења?

Неки угледни научници, теозози и археолози управо тако сматрају. Тако, нпр. На пример, угледни професор Шефилд Универзитета Филип Р. Дејвис и веома плодан аутор пише: *нисам једини научник који сумња да јелик цара Давида приближно подједнако*

Библијски описи ових збивања подсећају на прослављене приче о Али-баби и четрдесет хајдука, Аладину и другим приповестима које припадају корпусу Шехерезаде. Да ли је то, заправо, категорија којој припадају? Да ли је приповет о Давиду још једна у низу приповести попут оне о критском божанском краљу Зевсу и његовом земаљском наследнику Микосу, краљу Артуру, персијском Ростаму или поменутим личностима арапског наслеђа овековечених у Шехерезадиним приповестима, приповестима величанственим, надахнујућим, али без стварног историјског (и још мање) археолошког утемељења?

историјски колико и краљ Артур. Ту је и познати Израел Финкелштајна, угледни археолог и сада већ пензионисани професор археологије, чест гост у бројним документарним емисијама каже: *уједињено царство Давида и Соломона, описано у Библији као регионална сила, било је евентуално мало племенско царство... Давидово царство једноставно је било 500 људи са штаповима у рукама који су викали, псовали и пљували.*

Да ли је баш тако?

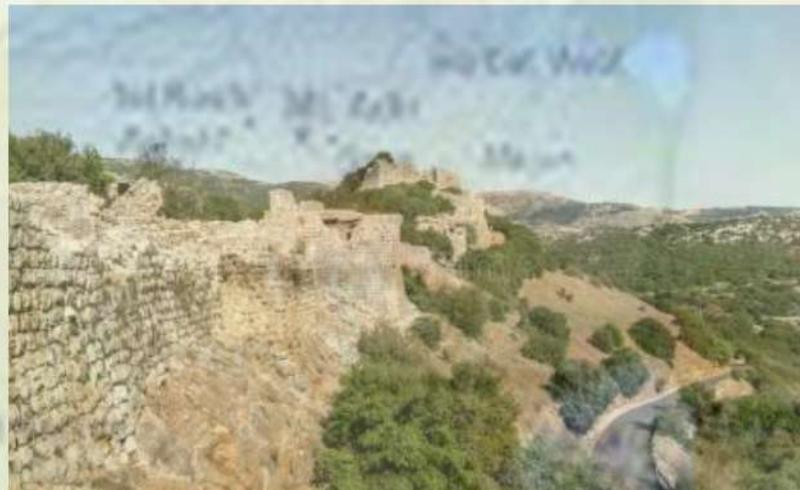
Усамњена и мало позната тврђава
Адир је прво откриће од кога крећемо трагајући за одвогором на ово питање. Откривена је на врху брда у северној Галилеји у региону који је историјски био ретко насељен и представљао изазов за државе и царства. Први пут ископана 1975. од стране археолога Израелског одељење за ствари (Israel Department of Antiquities) тј. данашње Израелске управе за ствари (Israel Antiquities Authority).

Тада је, по први пут, археолозима понудила јединствену прилику да се загледају у порекло древног Израила. На локалитету је пронађено неколико примерака луксузне грнчарије уvezене са феничанске обале, али је већина грнчарије - нарочито по-суђа и чинија за чување хране, била локалне производње. Истраживачи су, стoga, закључили да је ово била база локалног поглавара који је одржавао трговачке односе са Феницијом. Власт овог поглавара била је веома ограничена и није се протезала далеко изван непосредног пољопривредног залеђа локалитета. Таква позиција би била неодржива у претходним или наредним периодима, она се савршено уклапа у изразито локалне облике власти који су карактерисали ГД I (12-9. в. пре Хр.). Повезивана са

Феничанима, израилском династијом Амриида, тврђава је имала улогу у уједињеној јудео-израилској монархији. Прва ископавања открила су остатке велике тврђаве, са које се пружа импресиван поглед на околину.

Тврђава, која је била заштићена зидом, заузимала је површину од отприлике 2500m². Први истраживачи тврђаву су датирали између 11. и 9. в. пре Хр., што се углавном поклапа са самим почетком древног Израила. Недавно објављена студија у часопису *Archaeological and Anthropological Science* сугерише да је ова тврђава заправо била база малог поглаварства чије упознавање омогућује јединствени увид у порекло древног Израила.

На жалост, археолошка евиденција са првих ископавања уништена је у пожару. Ноћа ископавања су започета 2019. год. Захваљујући новим истраживањима датирање је учињено прецизно и тврђава је поуздано повезана са временом гвоздено доба IV (1100–1000 пре Хр.), што је један век пре успостављања уједињене јудео-израилске монархије. Ипак, *ова чаролија независне моћи* била је пролазна, истичу истраживачи. Владавина коју је неименован старешина успоставио вероватно није надживела ни њега, тј. није била нешто што су наследили његови потомци. Тврђава је у року од једног века напуштена и остављена углавном нетакнута до модерног доба. Саулово царство је представљено управо као такво.

Библија сведочи да је после смрти Саула и Јонатана Јудеја прогласила независност, док се на трон Израила у-пео Саулов млађи син који је недуго потом пао као жртва атентата својих војсковођа. Тиме је отпочео процес поновног уједињења јудео-израилског царства, али под Давидом и из нових престоница.

Подсетимо, мрачно ГД I (1200–1000. пре Хр.) настаје по краху цивилизација БД¹ (13-12.в. пре Хр.). Велике сile (Хетити, Египат, Асирија) нестају или се под притиском унутрашњих проблема и спољних нападима повлаче на основне границе. Истовремено, мала краљевства настају на просторима на којима су некада владале моћне империје. Археологија потврђује велики пораст насеља у планинској Горњој Галилеји, вероватно подстакнутим придошицама које су бежале из ослабљених и уништених хананских градовадржава. То је био период током којег је успостављена тврђава планине Адир на врху брда. Чини се да је вакуум који су оставиле старије регионалне сile отворио пут локалном поглавару да успостави политичку контролу над овим изолованим регионом што можда сведочи о формирању не самог древног израилског краљевства под Саулом, већ и других краљевстава познатих из Светог писма (Арам-Дамаск, Гешур, Јудеја...). Ова краљевства су се међусобно надметала, а нека од њих су се – попут Јудеје и Израила – ујединила у јединствену државу која постаје крајотрајна регионална сила, пре него су се велика царства, попут Асирије, вратила у регион.

У подножју јудејских гора откријена вероватна база ранојудејског царства закључак је аутора студије из 2021. Своје закључке изводи из налаза добијених опсежним регионалним археолошким материјалом који је добијен захваљујући археолошком пројекту на подручју подножја јудејских гора, управо у региону за који Библија сведочи

да је рођено царство цара Давида.

Студија је објављена у часопису *Jerusalem Journal of Archaeology*, потписана је од стране истакнутог археолога са Hebrew University, Јосефа Гарфинкела. Он анализира археолошке налазе са четири одвојена локалитета у подножју јудејских брда: Кхијебет | 25 Кеијафа (Khirbet Qeiyafa), Кхијебет ел-Ра'и (Khirbet el-Ra'i), Сокох (Socoh) и Лахиш. Ово, дакле, није био ненастањен регион већ мало краљевство које се ширило током периода Гвозденог доба ПА (1000–925. пре Хр.). Гарфинкел сугерише да се ово краљевство вероватно развило у Хеврону, пре него што се проширило на север укључујући у себе Јерусалим, Кхијебет Кеијафу (град који се у Писмо вероватно наводи као Сарам), Лахиш, друге градове који ће постати велики административни центри у каснијим вековима ГД (925–586 пре Хр), па и раније израилско царство. Ова експанзија се доста поклапа библијским описом ширења царства цара Давида које је почело у Хеврону и тек се касније проширило до Јерусалима, а затим је даље расло током владавине цара Соломона.

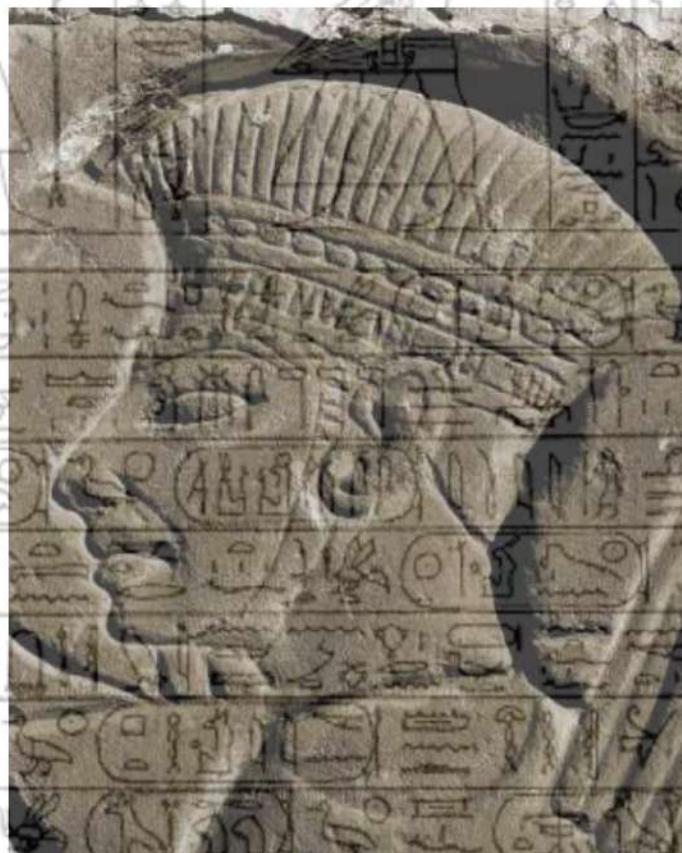
С C 14 датирањем омогућено је да се датира утврђени град Кхијебет Кеијафа и мање село Кхијебет ел Ра'и и то у рани 10.в. пре Хр. Након што је Ке-ијафа уништена, оближњи град Вет-Семес постао је доминантно упориште у региону. Затим, у касном 10. в. пре Хр., за време Ровоамове владавине, Лахиш је утврђен као што се помиње у 2Дн 11:5–12. Недавна ископавања Јеврејског универзитета у Лахишу открила су масивни градски зид широк 10 стопа на северној падини локације. Зид је датован C 14 методом у време владавине цара Ровоама. На основу ових налаза, Гарфинкел сугерише да вероватно постоје многа друга места у подножју Јудеје која датирају из раних година Царства Јудеје.

Према Гарфинкелу, ранији недостатак архео-

¹ Бројано доба

лошким доказа за овај период може се приписати недостатку података о ископаним слојевима разарања. Слојеви уништења заправо служе за очување многих археолошких налаза које би иначе уклонили или поново користили становници локације. Као резултат тога, периоди сукоба често остављају много јасније знакове у археолошким записима. Ово се посебно може видети пред крај ГД, где се слојеви разарања које су оставиле и асирска и вавилонска војска лако идентификују на многим археолошким налазиштима. Чини се да се са великим дозом сигурности заправо може говорити о археолошким траговима сложеног друштва насталог у региону које Библија повезује са уздизањем јудејског арства и у времену када се догађаји који су описаны у Библији дешавају. Нарочиту пажњу научника привукла је Кирбет Кјуеифа. Недостатак свињских костију, заједно са остраконом који је препознат као један од најранијих међу икада откриеним написима на јеврејском језику и постојање светишта без ликовних представа допринело је да Кирбет Кјуеифа буде идентификована као израилска тврђава која је служила као предстража према Филијецима. Постоје јасни докази урбанистичком планирању. Две велике грађевине идентификоване су као царске граде од јавног значаја. Једна је била палата, а друга складиште. Процењује се да је за изградњу град-тврђаве употребљено 100.000 тона камена. То је захтевало снажну централну владу која би надгледала реализације пројекта који недешашује нешто што би могао саградити један племенски поглавар.

Вероватни остаци палате цара Давида пронађени су захваљујући упорности недавно преминуле Eilat Mazar. Прошла је пуна деценија од чла-нка у којем је она сугерисала да би се значајна от-крића могла наћи у северној области најстаријег дела Јерусалима који је познат као Давидов град. Иако тада то није | 26 откривала, предлог је темељила на пажљивом читању библијског наратива коме је приступила као историјском извору (2Сам 5:7-17) и истраживању ранијих археолошких истраживања Кетлин Кенион (Kathleen Kenyon) која је ископавања водила 60-тих година прошлог века.

На подручју Н, на северу Давидовог града, Кенион је открила део масивне структуре коју је датовала у 10. в. пре Хр. на бази специфичности пронађене грнчарије коју је, као врсан стручњак за ту област, јасно разликовала од оне касније (8-7. в. пре Хр.). Пронађени су и пиластери, прото-јонски капители и сл. То је била управо врста остатака за које би се очекивало да потичу из 10.в. пре Хр, односно царске палате (слично као у Мегиду). Владајуће схватање било је д на тој локацији не постоје друге неоткривене рушевине од већег значаја. Можда је због тога била потребна читава деценија прикупљања средства за нова археолошка ископавања која су унапред сматрана осуђеним на неуспех.

Конечно, 2005. год. на локацији су започета нова ископавања под академским покровитељством Института за археологију Јеврејског универзитета у Јерусалиму (Institute of Archaeology of the Hebrew University of Jerusalem). Готово на самом почетку откривени су древни остаци који су били очувани изнад сваких очекивања. Подручје ископавања је покривало више од 3.000m². Најпре су пронађени остаци из византијске ере. Међу њима су нарочито значајни били остаци тзв. *Јевсевијеве куће* саграђене је директно на остацима из периода другог храма (крај 1.в. хр.е.р.). Структура са почетка хришћанске ере у себи је садржала велико камење из још раније структуре чији су остаци најпре препознати као дао јевусејског градског зида који је разорио и у рушавинама оставио цар Давид. Убрзо је, међутим, уочено да је велико камење разасуто по читавом подручју ископа. Када је уклоњено изронили су дивовски зидови велике камене грађевине ширине 1,8-2,4м. Археолзи су не назвали *велика камена грађевина*.

Зидови велике камене грађевине протезали су се у свим правцима изван тренутног подручја ископавања. Источна страна велике камене грађевине прати источну линију утврђења *Давидовог града*. Отприлике 4,6-6м испод ње ка југу налази се позната степенаста структура, највећа камена грађевина Израила ГД грађена на дванаест нивоа.

Нова открића указују да једео истог грађевинског комплекса као и велика камена грађевина. Североисточна страна *велике камене грађевине* саграђена је директно на стени високој 20м, у чијем подножју је Кенион 60-тих остатке камења од пепела и протохелски капител. Сада је јасно да су пали са *велике камене грађевине*, масивног здања саграђеног на високој падини чија је изградња захтевала инспирацију, машту и значајна економска у-

лагаша. О томе сведочи не само импресивно камења од ког је изграђена, већ и протохелски капител, најлепши и најелегантнији протохелски капител икад | 27 пронађена у Израелу. Он са својих 1,5м надмашије оне из Самарије и Мегида. Не можемо се запитати о димензијама стуба на којем је стајао и, још више, површини зграде у којој се се стуб и капител налазили.

Подручје на којем је здање саграђено налазило се изван јевусејске престонице и није било насеље-но, али је средином 2. Миленијума пре Хр. изравнано. Дубоке шупљине су пуњене дробљеним кречњаком тако да је изравната подлога са кре-чњачким испуном створила је широку равну отворену површину. То је практично први слој градње на овом подручју, које је можда у ранијем периоду било богослужбени простор. Подлога на овом отвореном равном подручју била је насыпана земљом која нам је помогла да датирамо последњу употребу ове отворене локације.

Насип је формиран мешањем велике количином фрагмената керамике, углавном посуда за кување. Пронађени фрагменти грнчарије припадали датовани су у ГД I (12-11.в. пре Хр) која се сасвим разликује од керамике ГД II (позни 10. в. пре Хр). На северу и североистоку су нађени трагови градње и керамике из каснијег периода, те је закључено да је прва фаза градње била у средини 10.в. пре Хр., али даје грађевина дограђивана све до 7-6. в. пре Хр. да је грађевин осала у употреби до краја вавилонског разарања Јерусалима 586. пре Хр. У ове последње године Јудејског царства датира се печатни прстен (була) пронађена у згради, премда у веома лошем стању. Нађена је готово случајно, када је светлост сунца пала под посебним углом обасјавши слова на глиненој плочици величине нокта. Откривена су три реда на и делимично дешифрована. Могу се

препознати речи Салим (Салем) и име Јехукал које се спомиње и у књизи прор. Јеремије (Јер 37:3) као један од званичника на двору цара Седекије. На були је представљен као син Селемишахуа сина Савиа.

Шта је могла бити оваква ипозатна грађевина? Поуздани одговор чека коначну анализу пронађене керамике, али Mazar је сугеришла да постоји могућност да је нашла заправо остатке палате цара Давида. Штавише, она указује да се то у потпуности слаже са библијским наративом који каже да је Давид по освајању града најмио феничанске градитеље како би му подигли палату. Чувши то, пре него је она завршена, Филистејци су покренули војну акцију услед које је Давид са оружаном пратњом био приморан да се *спусти* у постојећу јевусејску тврђаву која се налазила на најсевернијем и навишем делу града. *Спуштање* ка њој било је могуће само са још севернијег дела који је тада био изван градских зидина. Изградња царске палатеван градских зидина може се учинити необичном, али уколико је Давид имао намере да прошири град (2Сам 24:18–25) то је било логични потез. До изградње одбранбеног зида, током мирних дана дворјани не би били изложени опасности, а у случају војног напада лако би се могли да спустити до упоришта унутар утврђеног града.

Натписи

¹¹Цар Давид и то посвети Господу

заједно са сребром и златом које је посветио од свих варвара које је покорио:
¹²од Сиријаца, Моаваца, синова Амонових, Филистејаца и Амаличана и од плена Адад-Езера,

сина Ревовог, цара совског Page

2Сам 8 | 28

Наведени текстови сугеришу да је Давид био више од племенског вође. Напротив, уколико ови текстови одражавају историјску стварност, могло би се рећи да је Давид био снажни регионални владар који је своју власт успео да прошири на суседна не израилска племена. Управо такво виђење може да буде објашњење једног значајног и познатог натписа који је оставио Меша, моавски владар који је живео вековима после Давида.

Моавски камен или Мешина стела је натпис моавског краља Меше настао у касном 9.в. пре Хр., а настао је као спон моваске победе којом су ослобођени од власти Израила. Натпис је фрагментаран, али и даље пружа значајне податке. Стелу је открио 1868. год. Чарлс Клемонт-Ганнеау (Charles Clemont-Ganneau) коме је мисионар Ф. А. Клајн послao двојицу сарадника. Један од њих је направио копију текста пре него су локани бедуини, гневни неуспешне трговине са научницима, разбили камен чији су делови независно продаванани. Након куповине и лоцирања различитих фрагмената на тржишту нтиковитета це-

ла стела је реконструисана.

Моавски камен је написан у 1. лицу, а говорник је Меша, краљ Моааа који је владао од средине до касног 9. в. пре Хр. на територији источно од древног Израила и Јudeје, између Едома и Амона. Натпис почиње Мешиним истицањем да су његова дела извршена под заштитом моавског божанског патрона Кемоша. Као непријатељ наводи се израилски владар Омри који је нешто раније заузeo неке моавске територије. По његовој смрти Меша је започео борбе које су имале за циљ ослобођење Моава (2Цар 3).

Меша на стели наводи обнову градова, поправљање путева, изградњу цистерни за воду, обезбеђивање земље за пастире. Због оштећења које је настало приликом разбијања стеле дотични нат-пис је тешко прочитати, а у реду 31. Недостаје кључно слово. Лемаире је закључио: *Моје испитивање камена и отиска, који се сада об-навља и чисти од накупљене прашине, потврђује да т прати б. Сада бих први пут реконструисао слово које недостаје као д (ð). Резултат: бт [ð] вд (дв [ð] тб), Дом [Давид!]* Према овом схватању Меша истиче да после успеног ос-лобађања моавске територије од наметнуте власти Израила, креће и у ослобађање јужних територије које су биле под влашћу Јудеје односно дома *Давидовог*. Могуће је да је Израил затражио помоћ од Јерусалима против побуњеног вазала, али да ни помоћ давидистичког владара није спречила успешне војне акције моавског вође. Тел Дан натпис потврђује да је Меша моавски био противник како Израила тако и Јудеје.

Године 2019. Израел Финкелштајн (Israel Finkelstein), Надав На'аман (Nadav Na'am) и Томас Ромер (Thomas Römer) објавили су рад у часопису Института за археологију Универзитета у Тел А-вибу (*Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University*) анализирајући ред 31 на *моавском камену* | 29. Они тврде да постоји вертикални потез који указује на прелаз између две реченице и да би слово окладе требало читати као почетак имена (Балак), а не Бет (Кућа).

Отприлике у исто време, Мишел Ланглоис (Michael Langlois), научник из *Француског истраживачког центра у Јерусалиму* (French Researcher Center in Jerusalem), објавио је чланак у часопису *Journal Semitica* којим је подржао Лемаиреово почетно читање *дом Давидов*. Он је тврдио да не постоји такав вертикални потез, већ да прекид линије долази касније, додавши да би спомињање краља Балака у Мешином натпису било анахроно. Ланглоис је про-вео године користећи слике високе резолуције, рачунарске алгоритме за извођење мапирања по-линномске текстуре (ПТМ) стеле како би створио 3-Д слику. Недавно је користио *Reflectance Transformation Imaging* (RTI) фотографију саме стеле и оригинални отисак посматран из различитих углова и под различитим осветљењем, како би створио слику натписа са позадинским светлом у високој резолуцији. Ланглоис тврди да нова технологија показује претходно неучену тачку којом су та-дашњи писари указивали на прекид између речи, који долази тачно након фразе протумачене као *дом Давидов*, потврђујући Лемаиреово читање.

Тел Дан натпис је још један древни текст који је узбуркао духове. С обзиром да су натписи су веома ретки међу проналасцима у Израелу они дословно представљају преломне тачке у нашем разумевању библијске историје. Није, стoga, неочекивано што је откриће Тел-Дана (Tel Dan) у Израелу, које је потврдило постојање цара Давида и библијских царстава Израела у Јудеје, представљено на насловницама Њујорк тајмса и Тајм магазина (*New York Times* и *TIME magazine*).

Натпис који се датира у 9. в. пре хр. најстарији је ванбibilјски подatak о Израилу у семитским спи-сима Он је потврдио да су и Израел и Јудеја, насупрот ставовима који су заступали библијски минимлизам, биле значајне царевине тог времена.

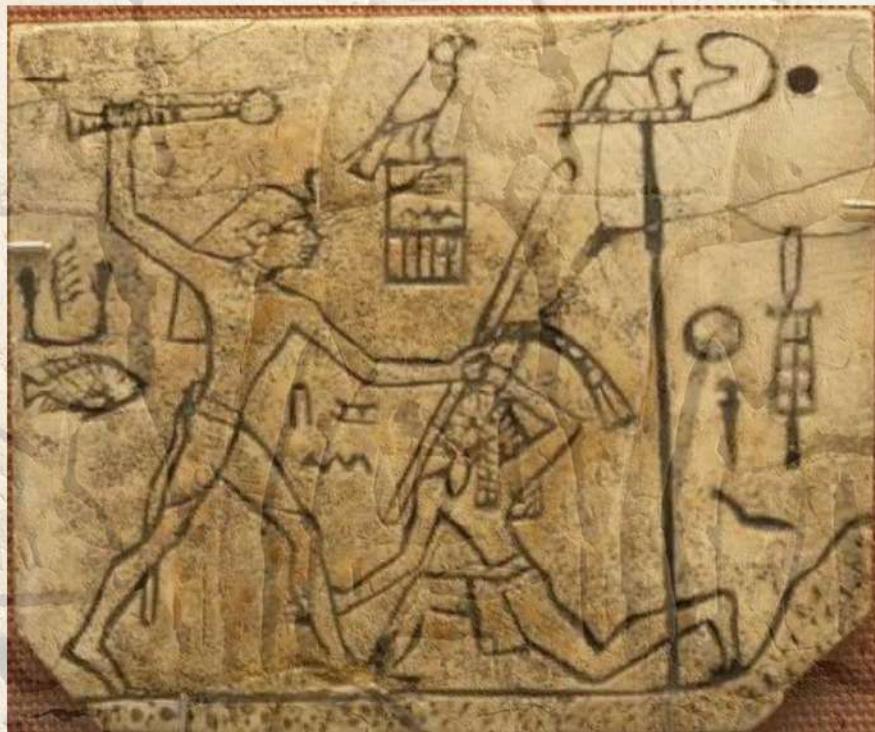
Истраживачки тим Гила кука (Gila Cook) први је то приметио. Тамо, на споредном зиду у источном делу града делу који је разорен у 8. в. пре Хр. пронађен је балзатни камен који је извиривао из земље. Зраци поподневног сунца су омогућили уочавање овог камена. Гилу се учинило да иди слова на њему и позвао је Бирана. Када се овај сагнуо, уследио је узвик: *о, мој Боже, имао натпис!* Ка-мен је лако изва-ђен и кад је став-љен на сунце сло-ва су угледала светлост дана. Према речима археолога *то је био незабораван моменат*. Трену-ци слични овом се описују као они за које библиј-ски историчари живе.

Камен са натпи-сом димензија 32 X22см био је ис-писан арамејским јези-ком и садржао је фразу *byt dwd* тј. дом *Давидов*. Стела је описивала победу арамског краља, непознатог имена (ве-роватно је у питању краљ Хазаел) над израилским царем и његовим савезником, царем *дома Давидово*. Иако су критичари покушали да понуде алтернативна читања, већина научника сада прихвата да је Тел Дан Стела јасна референца на цара Давида. Археолог, Јосеф Гарфинкел објашњава значај натписа: *'Дом Давидов' значи 'Давидова династија'*. Дакле, сада знамо да је постојало младић по имену *Давид* и да је имао династију ... То значи, сас-

вим јасно, да *Давид* није митолошка фигура. Дакле, митолошка парадигма се у једном тре-нутку срушила.

Бојни рельеф фараона Шошена I пре-ма схватању египтолога Кенета Кичен (Ken-neth Kitchen) садржи још једну референцу на *Page* јудејског владара. Према библијским писцима | 30 поменути фараон је напао Јудеју 926/5 год. пре Хр. Када се вратио у Египат, наредио је да се на зидове Храма Амона у Карнаку упише сцена која детаљно описује његов успех. Једно од места за која тврди да је освојио је *x(u) dbt dwt - горје или висоравни Давита*. Ова одредница се јавља уз друге топониме у ни-

зу који укључује локалитете у јуж-ној Јуди и Неге-ву, подручју у ко-јем се *Давид* крио од *Саула* и на којем су постав-љени темељи Ју-дејског краљевст-ва. Кичен каже да, иако није си-гуран, постоји *ви-сок степен могу-ћности* да је *Ши-шак* тврдио да је освојио подручје звано *Давидове висосравни* када је напао Јуду у 10. в. пре Хр.

Дивовски град дивова – библијски Гат

Гат је познат по приповестима са почет-ка стварања јудео-израилске монархије. То је град легендарног библијског дива, Голијата вitez-заточника филистејске војске којег је поразио, у славном мегдану, још увек непоз-нати и млади *Давид*. Археолози више од две деценије ископавају локацију древног Гата сада познатог као *Тел ес Сафа*. Нашли су тра-гове снажног утврђеног града из 8-7. в. пре Хр., времена када је град који је припадао Јеврејима разорен у сиро-асирским осваја-

њима. Ипак, нису се надали да ће наћи трагове града из времена у којем га спомињу библијски писци, а онда изненада и потпуно неочекивано археолози су открили трагове старијег и значајно монументалнијег града који су потицали управо из времена Давида и његовог легендарног противника. Неки од откривених зидова били су широки и преко 4м, а камење је имало дужину 0,9-1,8м, што је проф. Маиера навело да устврди да у остатку Ле-ванта из овог периода – па чак ни познији град са исте локације није било познате сразмерно колосалне структуре. Оне сведоче да описи библијских писаца који сведоче о доминацији Филис-тејаца над Израилцима тог доба (1Сам 10:5; 13:19-21; 2Сам 23:14), а која је окончана током другог дела Давидове владавине, имају историјску основу. Гат је накратко поново насељен у касном ГД. Тада је био мало насеље Јудејаца који су имали непосредан увид у остатке његове негдашње славе. Можда је непосредан сусрет са масивним градским зидинама инспирисао легенду о Голијату створивши приповест о диву достојном дивовског града из кога је потицала.

Можда вас наведени археолошки налази нису убедили да је цар Давид био историјска личност, макар не у смислу великана каквим је представљен у библијским наративима. Но, то и није био циљ њиховог представљања. Напротив, разлог због којег смо писали о њима је отварање могућности препознавања његове историчаности и, још више, дочаравања амбијента културолошког, историјског и социјалног из времена у које библијски писци смештају оснивача најдуготрајније познате древнооријенталне владарске лозе, династије која је готово пуних пет векова у континуитету давала владаре који су господарили са јерусалимског престола.

Повезани линкови:

<https://bkcentar.rs/sr/blog/pronadjeno-judejsko-carstvo-iz-vremena-cara-davida>

<https://bkcentar.rs/sr/blog/brdsko-utvrdjenje-i-poreklo-izraila-arheolosko-istrazivanje-drevne-tvrdjave-planine-adir>

https://bkcentar.rs/sr/blog/da-li-sam-pronasla-palatu-cara-davida-eilat-mazar?fbclid=IwAR1DKKTRohFYj9BZHWZ-GSiF18J6G_G7QI08by8ghY3fS4xwpjRp0i63AY

<https://www.biblicalarchaeology.org/daily/biblical-artifacts/inscriptions/biblical-king-balak-mesha-stele/>

<https://bkcentar.rs/sr/blog/egiptolozi-na-tragupisanom-spomeniku-koji-je-stariji-od-merneptahove-stele>

<https://bkcentar.rs/sr/blog/golijatov-grad-jemnogo-vise-od-mitap>

<https://bkcentar.rs/sr/blog/filistejci>

<https://bkcentar.rs/sr/blog/misterija-civilizacijskog-kraha-i-naroda-sa-mora>

<https://www.bkcentar.rs/sr/blog/gat-tel-el-safa-arheolosko-nalaziste-koje-evocira-na-biblijiske-priopovesti-o-samsonu-saulu-i-davidu>

Археологија библијског света – најзначајнија открића открића, јул 2022

Месец јул текуће године био је археолошки веома богат. Међу бројним открићима која су обележила овај месец као што су откриће осам миленијума древне фигурине на подручју Галилеје, проналаска једне од парћанских престоница са краја старе и почетка нове ере, открића јединствене гробнице египатског војног заповедника... издвојили смо три:

3. Мозаички фрескопис синагоге у Хукоку – најстарији познати приказ библијских хероина

Током овогодишњег ископавања откријен је први познати приказ наратива из Књиге о судијама на којем су приказане значајне женске личности, пророчица и судија Девора и Јаила, жена која је погубила хананског војсковођу Сисару чије су снаге претходно поражене од израилске војске.

Тим стручњака и студената предвођен угледном професорком религијолошких наука са Колеџа за уметност и науку при Универзитету Северне Каролине (College of Arts & Sciences University of North Carolina at Chapel Hill) Џоди Магнес (Jodi Magness) наставио је да откопава мозаичку композицију древне синагоге у Хукоку, Доња Галилеја (Нулооq, Lo-

wer Galilee). Тамошња синагога је стара око 1600 година и истраживања у њој, започета пре пандемије вируса КОВИД 19 подарила су значајне мозаике на којима су приказани бројни библијски мотиви, као и неки ванбиблијски наративи (сусрет Александра Великог и Јерусалимског првосвештеника, јеврејски напис окренут људским фигурама, животињама и митолошким створењима укључујући путије или купидоне, хелиозодијачки циклус).

Први мозаици су откривени 2012. год. Од тада су препознати бројни прикази: повратак ухода који носе грооз на штапу између себе (као знамење богатства обећане земље, Бр 13:23), човека који води звер на ужету уз напис мало дете ће их водити (Ис 11:6), Нојев ковчег, раздвајање Црвеног мора, пророк Јона и морска неман, изградња вавилонске куле, оаза Елим, место где се Израилци су логоровали након бега из Египата (Изл 15:27), као и приказ четири звери (светска царства) из Данила 7 (са арамејским написом).

13:23), човека који води звер на ужету уз напис мало дете ће их водити (Ис 11:6), Нојев ковчег, раздвајање Црвеног мора, пророк Јона и морска неман, изградња вавилонске куле, оаза Елим, место где се Израилци су логоровали након бега из Египата (Изл 15:27), као и приказ четири звери (светска царства) из Данила 7 (са арамејским написом).

Током овогодишњег ископавања откријен је први познати приказ наратива из Књиге о судијама на којем су

приказане значајне женске личности, пророчица и судија Девора и Јаила, жена која је погубила хананског војсковођу Сисару чије су снаге претходно поражене од израилске војске.

Девора, Варак и Сисара и њихов значај за древни Израил

Девора је једини женски судија у Библији, личност која се истакла у више области. Јасно је да је она једна од најистакнутијих библијских личности која служи као древно-

израилски пророк, судија, војни вођа, композитор и минстрел (Суд 4-5).

Два поглавља приказује њен примеран и моралан карактер и указују да су људи гајили велико поштовање и љубав према њој. Слично Мојсеју пре ње, и Давиду доцније, она је објединила улоге пророка, националног вође и војног заповедника.

Будући да је живела на подручју Јефремовог племена (4:5), Девора је највероватније била и припадница истог. Управљала је Израилом 60 година током 12.в. пре Хр. Њена управа над Израилом покрива две деценије националног страдања које је узроковало рат против Хананаца, после којег је уследило 40 година мира.

Чини се да је Девора најпре препозната као пророк, а потом као судија/вођа, затим као војни заповедник (5:15) и на послетку као музичар. Она је је судила у хладу палминог стабла, а у равнистичком предању сачувано је сећање на њену праведност, отвореност и одбијање покушаја да јој се показује нарочита наклоност.

На библијску позорницу, Девора попут других судија у *Књизи о Судијама*, ступа без фанфара. Библија бележи да против ње није било буна нити изражених неслагања. Њено неприкосновено вођство није било изведено из пола, већ из карактера и даровитости. Јевреји су препознали њен дар и напредовали су под њеном управом. Њено име значи *пчела* или *пчела-радилица*.

Судије 4-5 су необичне и по томе што је ово прво место у библијским наративним хроникама у којем се комбинује историјска приповест са поезијом. Поглавља се допуњавају у детаљима, увидима и оценама.

Оба поглавља почињу са израилском непослушношћу, живо описују *свети рат* и

његове учеснике и на крају представљају победоносни резултат: земља је починула на 40 година (5:31). Посматрано из друге перспек- | 34 тиве: људи су сагреши- ли, страдање их је научило покајању и заверили су Богу, Господ им одговара планом за ослобођење.

Иако хананаски народи то нису знали, ово је био *свети рат*.

Поглавље представља три вероватне зоне: почетно боиште око брда Тавор и Језраелске долине (4:12); Танах (5: 19) и капије Хазора и других великих хананских градова (4:23; 5: 11). Поглавља 4 и 5 скицирају карактере људи који су укључени у рат. То су били:

– Варак који је изненада, на Деворину заповест, постао главни заповедник израилских снага; он је прихватио те улоге условио тиме да Девора крене у борбу са њим. Пророчица је прихватила ово истовремено, пророчујући да *Господ Сисару дати жени у руке* (4:8-9).

– Јавин, ханански краљ који је господарио Хазором (4:2)

– Сисара, Јавинов генерал који је изражавао непоколебљиву веру у своје оружане снаге, 900 гвоздених двоколица (4:2-3)

– Племена Нефталимова и Завулонова следе Јефремово племе, баш као и народ Исахаровог племена и Махира; сви марширају за Вараком и сви одају похвалу Девори (5:14-15)

– Припадници Рувимовог, Дановог, Асировог племена и народ Филеада (5:15-17) исмејавају позив у свети рат.

Поред Деворе, у приповести се јављају и други женски ликови. Назначајнији међу њима је Јаела, Хананејка која позива Сисару у свој шатор, да би га потом погубила (4:17-22; 5:24-27). Спомиње се и Сисарина мајка. Њу Девора замишља како, са градским музи-

чарима, забрнуто на прозору очекује синовљев повратак (5:28). Ту су и хананске dame које мисле да њхови ратници касне зато што су се заузели око поделе богатог ратног плена и живају у женама које су отели (5: 29–30).

У наративу се јавља и неколико успутно споменутих личности (Лафидот, Деворин супруг, 4: 4; Евер Кенејин, муж Јаеле, 4:11).

Деворина позорница се поставља Господњим судом против Израила. Јевреји чине оно што је зло у очима Господњим, и зато их је Господ предао у руке Јавина, господара Ханана (4:1-2). Стешњени у неплодим брдским областима, далеко од трговачких путева, Јевреји економски посустају под владавином Хананаца (5:6).

Девора позива Варака из Кадеша у Нефталим и говори му да га је сам Господ изабрао да заузме Тавор са 10.000 ратника Нефталимовог и Завулоновог племена (4:5–6). Господ обећава победу и ослобођење: *ја ћу довести теби, на поток Кисон, Сисару, војводу Јавинова и кола његова и људство његово, и предаћу га теби у руке* (4:6–7).

Поглавље 4 истиче сукоб имеђу Јевреја и Хананаца. Племена су се ставила под Варакову команду. Сисара је то чуо, узима бојна кола и иде на Wadi Kishon (4: 12–13). Као што је обећао, Господ баца Сисару и његов трупе у панику (4:15). Пошто се борба окренула против Хананца Сисара бежи, пешке. Испрљен, он долази пред шатор Јаеле, која му доноси млеко и поставља му ћилим да почине, али га потом погубљује на спавању, тако да Варак затиче само тело када се недуго

*Могли би да лако замислимо
Деворино гласно певање и
позивање Варака да игра и
пева са њом међу победничком
војском... Ова песма се сматра
једним од најстаријих
примера јеврејске поезије. Као
таква, она наставља
традиционалне хвалоспеве
који за циљ имају учине
бесмртнима победе о којима
певају.*

потом појавио на месту ових догађаја (4: 17–22).

Поглавље 5 је поетско. Оно садржи Деворину песму која одише укусом реализма и истиче улогу жене. Балада прено- | 35 си снажну причу, одјекује детаљима које доноси очевидац. Слично Плачу Јеремијином читалац се уводи у атмосефру смрти. Могли би да лако замислимо Деворино гласно певање и позивање Варака да игра и пева са њом међу победничком војс- ком.

Њен лидерски стил истиче групу победника, она радо препознаје ко им се прикључио и служио. Она и другима упућује похвале, али истовремено то чини на подстицајни начин, како би изградила њихове вође.

Ова песма се сматра једним од најстаријих примера јеврејске поезије. Као таква, она наставља традиционалне хвалоспеве који за циљ имају учине бесмртнима победе о којима певају. Тако, *Песма Мојсејева* и *Песма Маријина*, представљају израилске победничке песме које величају победу извојевану преласком Црвеног мора (Изл 15:1–21). Деворина песма садржи много јеврејских речи које су сада непознате. То је разлог због којег су преводи доста варијабилни.

Девора пева о Господу његовом односу према Израилу. Говори о земљотресу, плјусцима, Господњем маршу под којим планине подрхтавају (5:4–5). И саме звезде небеске су се покренуле против Сисаре и Хананаца (5: 20). Заслуга за победу у светом рату неизоставно припада Господу (5:5).

Девора је названа мајком Израила (5:7). То је вероватно једна од граничних титула која се јавља у Светом писму и указује на ауторитет. Век доцније,

мудра жена из области од Авела до Вет Махе описује свој град у истим фразама док се обраћа Јоаву, током грађанског рата (2Сам 20:19). Доста раније, Јосиф себе назива фараоновим оцем (Пост 45:8).

Деворина последња реч потврђује Јаелин поступак јер је назива најблагословенијом међу женама (Суд 5:24). Слична титула додељена је Јудити, јунакињи девтероканоског списка, која је одсекла главу асирском војско-вођи Холофернесу и тако спасила свој народ (Јдт 13:23-25). У Новом завету, сличан израз се повезује са Маријом, мајком Господњом (Лк 26-28, 42). Коначно, Девора упућује снажни молитвени вапај да сви непријатељи Господњи поделе судбину Сисаре и погину (Суд 5:31). Према равинистичком предању, Девора је написала Пс 68 који је заиста веома слича ономе што начазимо у оба поглава, а нарочито у Суд 5.

Деворин рат променио је историју. Сви Сисарини снови да са 900 ратних двоколица порази Египат и успостави нову светску силу букавално су завршили у блату које је направила киша коју је послao Господ. (5:4.1). Деворин рат је ефикасно уклонио Хананце са позорнице древног света. Да, захваљујући овој победи Израилци су могли насељити у плодне равнице уз путеве који су им омогућили трговачку размену (5:7). Судија Гедеон је на темељу Девориног дела могао да изнова војно уједини племена Израила (пре свега Завулоново и Нефталимово) у борби против Мадијаца и Амалаичана (6:33-35). Грешка је можда била у томе што Израилци нису постали господари ковачница. Суседни народи су се већ обраћивали гвожђе. Израилци се у томе нису преузели технолошка достигнућа противника.

Девора на мозаику хукокске синагоге

Жене повремено биле приказане у мозаицима синагога, али прикази библијских

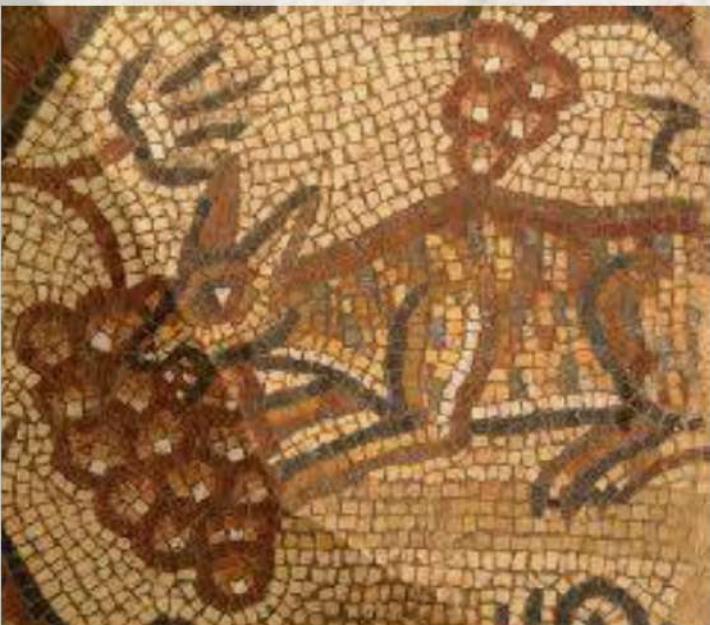
прича са женским херојима попут Дебора и Јаиле су веома ретки. Проф. Магнес и његов помоћник са Универзитета Малте (University of Malta) Денис Мизи (Dennis Mizzi) организовали су ископавање у југозападном делу синагоге где је откопан део пода украсен великом мозаичком плочом подељеном у три регистра. Сваки регистар представља једну сцену из Судија 4.

Први регистар приказује Девру испод палме. Њен поглед је усмерен на наоружаном Вараку који носи штит. На средњем делу ове композиције, који је доста оштећен, приказан је Сисара који седи. На трећем регистру приказан је убијени Сисара који крвари док Јаела забија шаторски колац у његову слепоочницу. Проф. Магнес истиче да је ове епизоде представљају први приказ библијских хероина, Деворе и Јаеле у древнојеврејској уметности подсећајући да је овај наратив, заједно са сценама представљеним у ИНав 19 могао имати нарочит значај за јеврејску заједницу у Хукоку која је живела у истом географском региону (територија Нефталима и Завулона) на којем су се одиграли ови епски догађаји.

The image is a circular mosaic, likely made of stone or ceramic tiles, depicting a scene from the Book of Judges. In the center, there is a figure, possibly Sisera, lying on the ground. Around him are other figures, including what appears to be a woman (Deborah) and a man (Barak). The scene is set against a background of geometric patterns and architectural elements, characteristic of ancient Jewish synagogue mosaics.

Међу откривеним мозаицима налази се и фрагментарни јеврејски посветни натпис унутар венца, окружен панелима висине 1,8 и ширине 2м. Приказане су две вазе у којима се налазе саднице винове лозе. Винова лоза формира медаљоне који уоквирују четири животиње које једу гроздове: зец, лисица, леопард и дивља свиња.

Значајно је да је ово други пронађени приказ наратива из Судија у овој синагоги. Пронађена су два панела са мотивима из живота судије Самсона. На једном је приказан Самсон који односи градску капију Газе (Суд 16), а на другом његово паљење филистејских поља посредством лисица и бакљи (Суд 15:4). Овде је значајно напоменути да је последње споменути библијски наратив био узрок неразумевања и чак подсмевања Библији. Наиме,

поменута животиња је поистовећена са европском лисицом. То је била основа за изругивање европских критичара библијском тексту (нпр. Волтер је питао како скупити 300 животиња које су склоне осами). Међутим, чини се да се овде говори о шакалима (уп. Пс 63:11) који су били непознати у Европи.

Пљојпривред-

но насеље Хукок, близу Галилејског мора, се према неким схватањима спомиње у Старом завету. Током византијског периода (324–634 хр. ере), Хукок је, као и многа села у Галилеји, био је велико и напредно насеље. Тамошња импресивна древна синагога је саграђена у 4. или 5. в. хр. ере, али је била у употреби само кратко време пре него што је потпуно напуштена. У 14. в. (период Мамелука), синагога је обновљена и проширена, можда у вези са успоном предања да се у близини налазила гробница пророка Авакума, место које је постало ходочасничко средиште позносредњевековног јудаизма.

Са открићем сцена које причају причу о Девори и Јаили, Хукок-мозаици настављају да

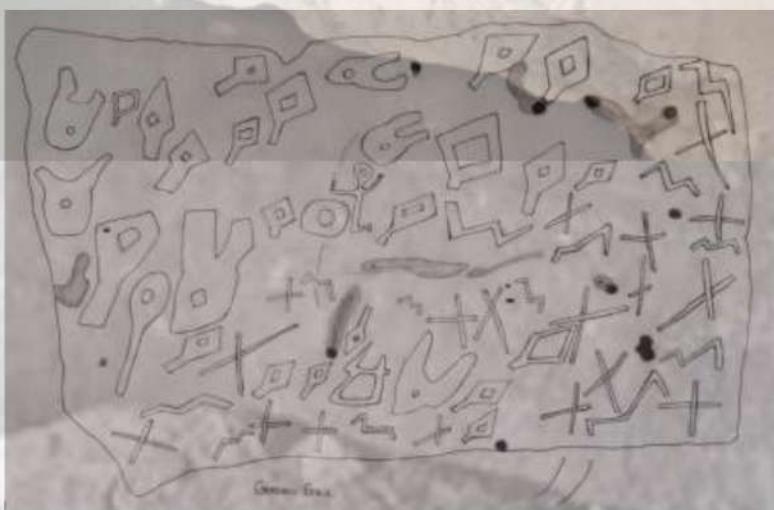
нуде изненађујуће увиде на теме и мотиве ране јеврејске уметности. Због своје невероватне очуваности и разноврсног садржаја, мозаици Хукок су проглашени једним од 100 археолошких ризница прошлости. Мозаици су уклоњени са локалитета ради конзервације, а ископане површине су затрпане. Планирано је | 37 да се ископавања наставе у лето 2023. Покровитељи пројекта су UNC-Chapel Hill, Austin College, Baylor University, Brigham Young University and the University of Toronto, а реализатори ученици и наставно особље конзервијума школа на челу са Универзитетом Северне Каролине. Финансиску подршку за текућу сезону ископавања дали су и National Geographic Society, Loeb Classical Library Foundation, Kenan Charitable Trust и Carolina Center for Jewish Studies at UNC-Chapel Hill.

2. Дешфрован најстарији познати напис пронађен у Јерусалиму?

Током позног БД неки од становника Јерусалима дошао је у озбиљан сукоб са градским управитељем. Архео-

лози су открили закопани ханански храм, тзв. храм стубова који је био уклесан у стену око 25м изнад гихонског извора пре неких 3700 година. Унутар храма пронађена је кречњачка плоча која се датира у време око 1300. год. пре хр. На овој плочи исписана је клетва против градског управитеља (sarha-ir). Клетва садржи 20 речи и 63 слова исписаних протохананским писмом (које је идентично или веома слично саproto-сињаским писмом). Текст је лепо очуван на плочи димензија 26,7X 20,8cm.

*Проклет, проклет, сигурно ћеш умрети;
Проклет, проклет, сигурно ћеш умрети;
Управитељу града, сигурно ћеш умрети;
Проклет ћеш сигурно умрети;*

*Проклет ћеш сигурно
ум-ети;
Проклети, сигурно
ћеш умрети.*

Ово је најранији познати натпис до сада пронађен у Јерусалиму. Припада групи тзв. *hex-натписа* и у смислу других натписа ове групе може се рећи да је монументалан, објашњава проф. Гershон Галил (Prof. Gershon Galil), шеф Института за библијске студије и античку историју и Одељења за јеврејску историју на Универзитету у Хаифи (Institute of Biblical Studies and Ancient History, and Department of Jewish History, at the University of Haifa), који га је дешифровао и протимачио дванаест година након што је откривен у ископавањима археолога Ели Шукрона (Eli Shukron).

Камена плоча има украшене ивице, а којод да је то урадио, није се се глупирао патетичним вудуом насликаним мастилом или крвљу или било чим на комаду грнчарије. У овом случају, мржња је буквально била урезана у камен. Којод да је ово урадио, заиста је жељео да управитељ града умре, примећује Галил. Постоји, ипак, могућа сличност са вудубрасцем. Наиме, плоча је на више места пробушене и то намерно. Направљено је десет рупа које формирају груби круг. Оне се налазе са стране на којој је исписан итекст, али не пролазе кроз плочу те стога нису могле да буду направљене како би омогућавале да плоча буде окачена. Натписи обично немају рупе, тако да су оне неизоставно имају симболички смисао, каже Галил додавши да оне представљају још један облик жеље да нанесе штету управитељу града Јерусалима.

Није познато које је жељео овакву судбину градском управитељу, али су то највероватније били политички противници, што потврђује и чињеница да проклетство укључу-

је и званичну улогу онога на кога се односи. Да су проклетство осмислили његови укућани нпр., вероватније би било да уме- Page 38 сто одређења градски управитељ буде написано његово име.

Библијски текст као и неоасирски списи описују више сукоба између градских поглавара и њихових поданика.

Храмски комплекс на падини планине, изнад којег се подиже храмовна гора настао је, према археолошким сазнањима, у средњем БД око 1.700. год. пре Хр. Одаје су уклесане у стену и допуњене зидовима од камених ци-гала. Плоча проклетства пронађена је 2010. Године преуредена у камен у зиду који ће затворити храм за сва времена. Тиме се намеће питање. Храм је, чини се био у употреби око једног миленијума. Очекивано је, стога, да се у њему нађе велики број плоча проклетства или ниједна. Зашто само једна? Према Галилу, простор је периодично чишћен. Многи предмети су избачени, али да је овај избегао такву судбину. А онда је цар Језекија уништио храм и плоча је била забијена у зид којим је храм затворен.

Шукрон истиче топографски аспект. За разлику од Мегида, на пример, где је један слој изграђен на следећем стварајући Тел (хумку) у равници, ово је падина брда. Нагиб. Уколико градите на згради или рушевинама, и све ће се откотрљати низ падину. Он сматра да је засигурно у подножју падине било десетине плоча проклетства које су одавно се вратиле у прах. То се могло десити и овом натпису о чему сведочи известан број огработина. Аутор натписа је вероватно следио праксу проклињања која је била позната и практикована широм древног Медитерана. Она је имала за циљ да се натприродне силе усмере

против људи које мрзиш, писаним путем. Проклињања против демона пронађена су Месопотамији. Познате су египатске таблице проклества у којима се спомињу значајни ханански градови. Египатска пракса проклињања укључивала је исписивање прокlestva на керамичкој посуди која би се разбијала, очигледно у жељи да онај који се проклиње доживи исту судбину. Прокlestva против непријатеља којима се жели зло урезана на оловне плоче пронађена су бачена у бунаре древног гробља у Атини пре око 2500 год., а недавно је пронађен и надгробни наптис Јакова прозелита којим се потенцијални оскрвнитељи његове гробнице проклињу. Неки сматрају да новопонађени наптис Јерусалима сугерише да је израилска пракса проклињања научена и усвојена од древних становника Ханана. Камен је коришћен у вуду-ритуалу који су вероватно извршили свештеници или друге важне личности у граду које су се сукобљавале са највишим градским званичником.

Нови наптис доказује да Јерусалим није био само утврђени град, већ и веома важан култ(ур)ни и култни центар, у којем су деловали врсни писари и софистицирани магови који су могли да испишу овакав значајан монументални наптис и вероватно одрже буду-обред, рекао је Галил додајући: *будући да је то најранији познати наптис ове врсте у Ханану, мора да је служио као модел другим писцима и свештеницима у каснијим периодима и на различитим местима у земљи.*

То нас подсећа на још један древни текст, недавно пронађен - евалске таблице проклества. О њима је писано током марта ове године. У питању је оловна плочица која садржи најраније познато писано спомињање божанског имена Јахвеа, веома индикативно повезано са могућим обредом обнове савеза у којем је Евал, као библијска гора прокlestva логично фигурирала као често где је било вероватно (па чак и донекле очекивано) пронађи наптис:

Проклет, проклет, проклет – проклет од Бога JXB.

Умрећеш проклет.

Проклет ћеш сигурно умрети.

Проклет од JXB – проклет, проклет, проклет.

Плочица је по исписивању била пресавијена, а наптис уочен посредством томографског скенирања такође је дешифровао и претумачио проф. Галил. Датирање наптиса у по-Page 13. зни 13. в. пре Хр. засновано је на металуршкој | 39 анализи.

Иако се и даље воде спорови како око аутентичности проналаска плочице са Евала, тако и читања тамошњег текста, јасно је да је сам текст како је прочитан од стране проф. Галила у складу са библијским предањем (Пнз 11:26.29). Проналазак јерусалимског проклињања, чије је читање прилично јасно и лако, може да помогне у контекстуализацији и евалског наптиса будући да, иако се не пририва ниједно специфично божанство, а свакако не Јахве, потврђује да је пракса проклињања била веома распострањена на подручју древног Оријента. И јерусалимски и евалски наптис су пример тзв.protoхананског или протосинајског писма, што је најпознатији облик алфабетског писања осмишљен од древних хананских радника у египатским рудницима Синаја. Како се чини, јерусалимско проклињање је древнији текст, а евалски еквивалент је можда имитирао древну форму писања у нади да ће тиме бити допринето снази написаног.

Јерусалимско проклињање није само најстарији текст пронађен у Јерусалиму, већ и пример најраније употребе тзв. *одређеног члана* у семитском алфабету. Он није постојао у акадском, угаритском и познатим примерима protoхананских текстова. Оно што је још занимљиво у вези са овим текстом јесте да се у речи проклет пишу и самогласници, док су остale речи написане без њих. То значи да писање није потпадало под строга правила као што је то било касније или данас. Вероватно да је све зависило од писара и онога ко је писара обучио, односно школе којој је припадао. Угаритски текстови, као евалско проклињање су takoђе недоследни по овом питању.

У ствари, најранији текстови су могли бити написани с лева на десно, здесна налево

или обоје. Педантност у правопису и правцу писања рефлектује релативно позни развој из времена од 1000 год. пре Хр. То објашњава зашто нико до сада није дешифровао текст јерусалимског прокли-њања.

ИАА је у вези дешифровања које је понудио проф. Галил опрезно саопштила су понуђена решења занимљива, да их не може потврдити ни оповргнути будући да су изврђена независно те да у процес истраживања нису имали увид, као и очекије даља научна истраживања и објаве будући да саопштење које је дато одступа од академских норми да се, пре обраћања средствима за масовну комуникацију, налаз објави у академски признатом часопису, предма је сам проф. Галил најавио да ће се и то десити у року од неколико месеци. Он је рекао да је чланак већ прихваћен у значајном научном часопису, али да је одлучио да у међувремену закључке и слике представи и широј јавности.

У поменутом храму пронађена је и ретка хоризонтална масаба. Наиме, већина масаба су управљено камење и древна култна места су неретко веома испуњења таквим култним предметима која су, по неким схватањима, представљала фалусни симбол плодности. Ипак, у неким случајевима масабе су намерно постављане у положен положај. Такав пример имамо у месту бикова односно археолошком налазишту са тла северне Самарије из 13-12. в. пре Хр. Не зна се разлог због којег су ове масабе полагане, али се зна да нису служиле за седење.

Коме је, међутим, припадало светиште у којем пронађен најдревнији познати јерусалимски натпис? Неки сматрају да су у питању били Јевусеји, древни хахански народ који је господарио Јерусалимом у времену пре него га је заузео цар Давид учинивши га својом престоницом. Са друге стране, постоје неке библијске референце које сугеришу да је град

током неког периода био под влашћу Хетита који су се населили на овом подручју из А-надолије или Сирије. Поуздан одговор изостаје.

1. Грађевински радови открили древну археолошку ризницу покрај Западног зида | 40 древног Јерусалима

Ископавања Старог града, због радова на побољшању приступа за особе са инвалидитетом открила суукрашену вилу из 1. в., уљане лампе и микву (ритуално купалиште) која је гледало на еспланаду храма. Уградња лифта обично не укључује двомиленијумско понирање у историју древног града, али у Јерусалиму, чак и наизглед једноставни грађевински пројекти могу довести до археолошких подухвата.

Археолози са Јеврејског универзитета у Јерусалиму (Hebrew University of Jerusalem) су саопштили да су дошли до бројних открића. Откривена је наиме украшена вила са сопственим ритуалним купатилом, и то као последица рада на побољшању приступа јерусалимском западном зиду.

Вила, која се налази неколико корака од места где су стајали библијски јеврејски храмови, откривена је током неколико година ископавања спасавања у јеврејској четврти историјског Старог града Јерусалима. Археолози врше ископавања како би направили научну студију о древним артефактима и зградама пре него што буду уклоњени како би се направило место за савремену изградњу.

Западни зид у Јерусалиму је најсветије место где Јевреји могу да се моле, а милиони верника и туриста га посећују сваке године. Али да би дошли до локације из суседне јеврејске четврти, посетиоци обично морају да се спусте низ 142 степеника или да обилазе градске зидине до једне од оближњих капија.

Компанија за реконструкцију и развој Јеврејске четврти је 2017. добила зелено светло за почетак изградње два лифта како би посетиоци могли лакше да се спусте са 26м. Локација је била уски део углавном неизграђене падине који се наслађао на постојеће степениште на источној ивици Јеврејске четврти.

Зид Запада није привилегија, он је базиран за Јевреја или за било коју особу из целог света која жели да дође на ово свето место. Морамо то омогућити свима, рекао је Херцл Бен Ари (Herzl Ben Ari) извршни директор развојне групе (CEO of the development group). Међутим, као и у другим древним градовима (Цариград, Рим, Атина, Со-лун...) археолошка открића су успорила реализација развојних пројеката. Пет година након почетка подухвата, археолошки радови су при крају, али се очекује да ће лифтови бити пуштени у рад тек 2025. године. Парцела на којој ће лифт бити изграђен остала је недодирнута, дајући нам велику прилику да прекопамо све слојеве, све слојеве древног Јерусалима, рекао је Михал Хабер (Michal Haber), археолог са Јеврејског универзитета у Јерусалиму. Током ископавања, археолози су пажљиво скидали узастопне слојеве конструкције и крхотина који су се накупили током два миленијума у дубини од преко 9м. Историјске тачке пута укључивале су османске цеви уградене у 2.000 година стар аквадукт који је снабдевао Јерусалим водом из извора у близини Витлејема; ране исламске уљане лампе; цигле са утиснутим именом 10. легије, римске војске која је пре два миленијума опседала, уништила Јерусалим, а затим га користила као место свог логора и остатке јудејске виле из последњих дана пре уништења древног јеврејског храма 70. год. хр. ере.

Археолог Орен Гутфелд (Oren Gutfeld) рекао је да су били изненађени када су открили трагове ре-конструкције Јерусалима као римског града Елије Капитолине у 2. в.

Фрагменти фресака и сложени мозаици из виле указивали су на богатство станара дома.

Али када су стигли до темеља, Гутфелдов и Хаберов тим је направио последње откриће - приватно јеврејско ритуално купатило уклесано у кречњачку планинску па-дину и засвојено огромним обрађеним камењем. Хабер је рекао да је најзначајнија ствар у купа-тилу, познатом као микве, била његова | 41 локација која гледа на еспланаду хра-ма. *Ми смо (захваљујући овом открићу – прим, ур) у богатом крају града уочи његовог уништења,* закључује Хабер

Извори:

<https://bkcentar.rs/sr/blog/mozaicki-freskopis-hukoka-najstariji-prikaz-znacajnih-zenskih-likova-iz-naratива-o-sudijama-izrailovim>

<https://bkcentar.rs/sr/blog/desifrovan-najstariji-poznati-natpis-pronadjen-u-jerusalimu>

<https://bkcentar.rs/sr/blog/gradjevinski-radovi-otkili-drevnu-arheolosku-riznicu-pokraj-zapadnog-zida-drevnog-jerusalima>

